



KUBBEALTI

AKADEMİ MECMUASI

Sâmiha AYVERDİ

Halil AÇIKGÖZ

Hayri BİLECİK

Sait BAŞER

Fahrettin OLGUNER

S. Zeki ÖNSÖZ

Ali Osman ÖZCAN

Mustafa ÖZKAN

Yıl : 16

Nisan 1987

SAYI : 2



AKADEMİ MECMUASI

Yıl: 16

Nisan 1987

Sayı: 2

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÜASI, üç ayda bir çıkar,
akademik mecmûadır.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına sâhibi
İLHAN AYVERDİ

Yazı İşleri Müdürü :
Sait BAŞER

Fiyatı 1000 TL., 1987 yılı abone bedeli 4000 TL. dir. Dış ülkelere bázıların abone bedelleri ise, posta ücretleri dâhil; Almanya için : 21 Alman Markı; A.B.D. için : 8 A.B.D. Doları; Fransa için : 60 Fransız Frangı; İngiltere için : 6 Sterlin ve Suudi Arabistan için de : 25 S. Arabistan Riyali'dir. (*Abonelerin değişen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur*). İlan ve reklâm, millî kültürümüze hizmet eden müesseseler'den alınır.

Adres : Yeniçeriler Caddesi, Nu. 43, Çarşıkapı - İstanbul
P. K. 107 Bâyezid Tel : 522 95 17

BASILDIĞI YER : ÖZAL MATBAASI — İstanbul

İÇİNDEKİLER

Bu Zırh Delinmez	Sâmiha AYVERDİ	5
Goethe'nin Eserlerinden Seçme Düşünceler (Terc.)	S. Zeki ÖNSÖZ	8
Fikir ve İnsanlık Dünyasında Fârâbi	Yard. Doç. Dr. Fahrettin OLGUNER	9
Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Ardından	KUBBEALTI	22
Estağfurullah	Hayri BİLECİK	24
Mehmet Âkif Ersoy'da Eğitim İdealleri	Yard. Doç. Dr. Ali Osman ÖZCAN	26
Türkçe'de Bitişik Kelime Meselesi	Halil AÇIKGÖZ	35
Manyaslı Mahmud ve İki Gülistan Tercümesi	Dr. Mustafa ÖZKAN	59
Bir Katalog Münâsebetiyle	Halîl AÇIKGÖZ	69
Tarih Bizde Yaşıyor	Sait BAŞER	74

Aziz okuyucu,

Mecmûamız, neşir hayâtının 16. senesine girerken, Türkiye şartlarında, bir dergi için fevkalâde addolunacak bir seviye ve istikrarlı bir çizgi tutturmuştur. Bu başarıda siz muhterem okuyucularımızın, bilhassa abonelerimizin mühim payı vardır.

Bir irfan ocağı mâhiyeti kazanan Kubbealtı Akademisi'nin neşir organı olan mecmûamız, önümüzdeki yıllarda da aynı istikâmette çıkmaya devam edecektir.

Ancak çeşitli fiat artışları sebebiyle 1987 yılında bir sayımızın bedeli 1000, yıllık abone ücreti ise 4000 TL. olacaktır. Yurd dışındaki okuyucularımızın aboneleri, geçen yıldaki fiat üzerinden, 2. sahifede bildirildiği üzere devam edecektir.

Sizlerden ricamız, abonelerinizi yenilemeniz, değişen adreslerinizi bildirmeniz; derginizi çevrenize de okutarak yeni aboneler bulmanızdır.

Bu vesile ile hayırlar niyâz ederiz.

KUBBEALTI

NOT: Haberleşme adresimiz, P.K. 107, Bâyezid-İSTANBUL'dur. Abone ücretlerinizi de posta havâlesiyle aynı adrese gönderebilirsiniz.

Kubbealtı Akademi Mecmûası, 4.10.1976 da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mûcibince 8.11.1976 târihli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge numarasıyla tavsiye edilmiştir.

BU ZIRH DELİNMEZ

Sâmiha AYVERDİ

Münevver Türk kadınları içinde bir Safiye Erol vardı. Kendisini tanıdığım zaman kırk küsur yaşında bulunuyordu. Seneler, gençlik tarâvetini alıp götürmüş ise de, temel güzelliği, saltanatla : **Buradayım, o müstesnâ çehreyi kolayına terk edemem!** demekte idi.

Ammâ, onun asıl güzelliği, bu dış görünüşünde değil, ıç bünyesinin ihtişamlı irfânında idi.

*
**

Safiye Erol'un annesi, Keşanlı İkbâl Hanım bir Bektâşi dervişi idi. Ârifti, âşıktı, zarif ve nâzıktı. Hâmil olduğu aşk ve irfânı, kızına nakletmeği bir analık borcu sayarak, bu mânevi sermayeden âdetâ, ona, büyük bir pay ayırmıştı.

*
**

Safiye Erol'un annesi Keşanlı İkbâl Hanım, bu Bektâşi dervişi, geceyi gündüze katan bir şevk ve iman ile dop-dolu ise de, kızı gibi, yıllar yılı mürekkep yalamış değildi. Fakat asırların birikintisi olan öyle bir şifâhi bilgi dağarcığı vardı ki, yanık gönlü, bereketli bir irfan ve iman zemininden kana kana içtiği muhabbet ile, Allah karşısında olsun, insanlık karşısında olsun, hesap verme alışkanlığı ile arınmış, cilâlanmış, bir iç nizâmının, örfün, âdetin ve târihin, hamâsetin kolu kanadı altında olmak şerefini baştâcı etmiş bir müstesnâ kadındı. Onun devri, öyle devirlerden idi ki Ekrem Hakkı Ayverdi'nin : «Geçen

asrın insanı 'Efendim var' diye öğünürdü, bugünün insanı 'Efendim yok' diye öğünüyor ve sevinerek kazançlı olduğunu sanıyor.» dediği gibi, Keşanlı İkbâl Hanım da, karşısında diz çöktüğü bir Efendi'ye başını bağlayan çömez olmak bah-tiyarlığını, dünyanın hiçbir değerine değişmemiş olanlardan biri idi.

*
* *

İşte böyle infilâklı bir rûhun sâhibi olan Keşanlı İkbâl Hanım'ın kızı Safiye Erol, on üç yaşında iken, Almanya'nın Lübeck şehrine gönderilmiş, ancak lise ve üniversiteyi okuyup, doktora-sını da yaptıktan sonra memleketine dönmüştür.

Küçük bir kız olarak gittiği yabancı memlekette, bir âile-nin yanında pansiyonerdir.

Katı ve kuru Avrupa cemiyetlerinin müşterek şartları için-de uzun seneler kalmakla, dış yaşayışında bir Batılı davranışı kazanmıştı. Meselâ biz arkadaşları, günün yorgunluğunu üstü-müzden atmak için, sedirin üstünde toparlanıp oturduğumuz hâlde, o, iki dizi birbirine bitişik olarak dimdik iskemle üstün-de otururdu. Dört kişilik çay masasına, beşinci için iskemle ilâ-ve etmek istediğimizde gene o, simetrimin bozulmamasını tercih ederdi. Misâfirini dörtte dâvet etmişse, on beş dakika evvel gel-diği takdirde, salonda bekletmekte tereddüd etmezdi.

Garb'dan kazanmış olduğu âdetleri kendine mâl etmiş olan Safiye Erol, dış dünyâdan iç dünyâya geçerken, kendini Avru-pa'da değil, Avrupa'yı kendinde gören bir asabiyet içinde, katı-sıksız Müslüman - Türk'dü.

Almanya'da iken içinde yaşadığı âilenin dostları arasında bir de papas vardı ki, hem sık sık gelir, hem de bu akıllı ve se-vimli Türk kızı ile meşgûl olur.

Çocuğa gösterdiği alâka, dikkati çekecek ölçüde olduğun-dan bunu farkedenden evin hanımı, gene papas efendinin kızı hi-kâyeler anlattığı bir sırada, birden :

— «Safiye, papas efendi seni çok takdir ediyor. Herhâlde bir gün hristiyan yapacak!»

der.

Küçük Safiye, odadakileri şaşkına çeviren bir asâbiyetle başını dikerek :

— «Yooo... bir gün ben onu Müslüman edeceğim!» karşılığını verir.

*
* *

Dört tarafından, örfün, âdetin, Hakk'a muhabbetin, Efendi'ye itaatin kemendleri ile bağlı olan Keşanlı İkbâl Hanım, kızını, daha çocuk yaşında iken öylesine delinmez bir zırh içine sokmuş olmalı ki, hiç bir kuvvet, onu delememiştir.

Arkadaşımız ve sevdiğimiz Safiye Erol, Garb çevrelerinden kazandığı zihni bilgileri yüzünden gurûrun ve benliğin yükü altında ezilmeden yaşadı. Sonunda da gönlü dağarcığı, bir ulu Efendi'nin irfan ve iman hamûlesi ile dolup taşı. Yerin göğün kabul etmediği o ilâhi emânete gönlünde yer vermekle ululandı, bahtı açıldı. Yıllar yılı dirsek çürüterek kazandığı bilgilerinin vermediği saâdeti «Efendim var!» dedikten sonra bulanlardan biri oldu.





Goethe'nin Eserlerinden Seçme Düşünceler

Okuduysan, kitabı kapa ve onun hakkındaki görüşlerini yazmaya başla! Önce güç olsa bile, zamanla kolay gelecektir.

Tek bir Allah'a inanış, dâimâ rûhu yükseltici olarak tesir eder, böylece o insanı kendi içinin birliğine kavuşturur.

«Tabiat Allah'ı saklar!» Fakat herkesi değil!

«Ben bir Allah'a inanıyorum» güzel bir sözdür, fakat Allah'ı tanımak, onun nerede ve nasıl ortaya çıktığı, bu yeryüzünün rahmetidir.

Bütün tabiat, içinde derin bir âhengi saklayan bir melodidir.

Tabiatta herşey bir değişim içindedir, fakat değişenlerin arkasında ebedî bir sükûnet vardır.

Birisiyle yaşamak veya birisinin içinde yaşamak arasında büyük fark vardır. Bâzı insanlar vardır, onlarla birlikte yaşamaksızın içlerinde yaşanabilir veya bunun zıddı olabilir. Her ikisini birbirine bağlamak için gerçek, temiz bir sevgi ve dostluk lâzımdır.

En mutlu insan, hayatının sonuyla başını bir irtibâta sokabilendir.

Bir insanın hayatı onun karakteridir.

Bana kalan yeter! Bana kalan ideal ve sevgidir.

Sevgi, birçok mümkün olmayanı mümkün kılar.

Sevmeyen neye inanır?

Tercüme : S. Zeki ÖNSÖZ

FİKİR VE İNSANLIK DÜNYÂSINDA FÂRÂBÎ*

Yard. Doç. Dr. Fahrettin OLGUNER**

Fikir ve insanlık dünyasında Fârâbî'nin yeri ve mevkiî nedir? Bunun tâyin ve tesbiti, bizim için, iki bakımdan önem taşımaktadır. Her şeyden önce Fârâbî, bir Türk'tür. Milletler, târihî şahsiyetleri ile vardılar. İnsanlık âlemi içinde varlığını gösteremiyen, insanlığa birşeyler verip insanlığın dikkatini kendi üzerine çekemiyen milletler, «**millî şahsiyet**»lerini ortaya koyamamış, «**hürmet edilmeğe değer bir şahsiyet**»e ulaşamamış demektir. Dolayısıyla, dünyaya söz geçiren târihî şahsiyetler, mensûbu bulundukları milletin «**saygı değer şahsiyeti**»ni oluştururlar. İşte Fârâbî, Türk Milleti'nin «**târihî ve saygı değer şahsiyeti**»ni temsil eden âbide şahsiyetlerden biri ve en dikkate değer birisidir.

İkinci olarak mesele bütün insanlık açısından; kültür, teknik ve medeniyet açısından önem taşımaktadır. Şöyle ki: Bugün insanlık, târihî devirlerle kıyaslanamayacak derecede üstün bir teknik ve medeniyete sâhip bulunmaktadır. Üzerinde düşünmediğimiz zaman bunu, bugünün tabii bir sonucu olarak görürüz. Söz gelimi odamızın ortasında yanan ateş, günlük hayatımızda hiçbir takdir duygumuzu harekete geçirmeyen oldukça basit bir olay olarak görünür. Fakat, dikkat ve biraz

* Bu yazı, 19-21 Kasım 1986 tarihinde Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenledikleri «Türkiye I. Felsefe - Mantık - Bilim Târihi Sempozyumu»nda tebliğ olarak sunulmuştur.

** Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Felsefesi Öğretim Üyesi.

da merakla baktığımızda bunun insanlık âlemi için hiç de kolay ve basit bir olay olmadığını anlar, böyle hiç kimseye ve hiçbir eşyâya zarar vermeden gelip odanın ortasına oturuncaya kadar onun çok uzun asırların çileli bâdirelerinden geçip geldiğini, nice insanın zekâ kıvılcımlarıyla yoğurularak beslenip büyüdüğünü ve binlerce yüzyılın insanlık tecrübesini sırtında taşıdığını birden bire fark ediveririz. Bu, fikir ve sosyal ilimler sâhasında da böyledir. Üstelik bu sâhalar daha karmaşık olduğundan buradaki pay ve katkıları seçip ayırmak, hangi unsurun, hangi fikir icadının kime âid olduğunu tesbit etmek çok zordur ve hattâ bâzı durumlarda imkânsız olmaktadır. Fakat, durum ne olursa olsun, insan dâimâ şu iki hâdisenin içinde bulunmaktadır: Her insan çevresinden ve öncekilerden çok, hem de pek çok şey almaktadır. İnsan, çevresine ve insanlığa bir miktar katkıda bulunmaktadır. İnsanlığa katkıda bulunanların sayısı, çok azdır. Amma bunlar, insanlığın seçkin simâlarıdır. Sözün kısası insan vardır, doğar, büyür ve ölür. İnsan vardır, doğar, büyür ve ölmez. İşte Fârâbî, bu az sayıdaki ölmez insanlardan biri, Türk olan birisidir.

Kendi şahsında Fârâbî, Türk'ün düşünce kabiliyetini ve felsefi dehâsını gösterdiği gibi, İslâm Öncesi ve İslâmî Türk Kültürünün Fikrî ve Mânevî mirâsını aksettiren, bu mirâsın sentezinden doğmuş tam bir **BÜTÜNLÜK** arzeden «**ÂBİDE ŞAH-SİYET**» olma vasfını da temsil etmektedir.

«Büyük insan - âbide şahsiyet» olma vasfı hiçbir insana boş yere verilmez, verilmemiştir. Öyleyse, bu ünvâna sâhip ve lâ-yık olabilmek için Fârâbî ne yapmış, insanlığa ne vermiştir? İşte bu tebliğimizde biz, fizikten matematik ve mûsikîye, psikolojiden sosyolojiye ve metafiziğe; ilim, fikir ve felsefe adına Fârâbî'nin insanlığa sunduğu armağanların kaba bir dökümünü, ana hatları ile genel bir tasvirini vermeğe çalışacağız.

Burada iki noktanın daha gözönünde tutulması gerekmektedir. Şöyle ki: Gerek fikir sâhasında, gerekse teknik sâhada her buluş ve icad belli bir kişiye âiddir. Sözgelimi elektriğin icâdı. Elbette bu kimse, bu icâdından dolayı övülmeğe lâyıktır. Şurası da unutulmamalıdır ki bu konu, bu icâdı yapan kimse-den önce, çeşitli yönlerden ve belki de birçok defâlar ele alınmış, incelenmiştir. Ancak, önce yapılan o çalışmalar, bu icâdın ve bu icâdı yapan kimsenin değerini azaltmaz. Fakat, bu

icâdın ve bu icâdı yapanın daha önce yapılan o çalışmalara bağlı ve onlara çok şeyler borçlu olduğu da kesindir. Öyleyse, herhangi bir icâdı gerçekleştiren değerlidir, övgüye lâyıktır. Bu icâda zemin hazırlayan çalışmalarla o çalışmaları yapan kimseler de, en az bu icâdı gerçekleştiren kadar değerli ve övgüye lâyıktır. Bu durum, teknik sâhada olduğu gibi, fikir ve cemiyet sâhasında da böyledir. Ancak, fikir ve cemiyet sâhasında hâdiseler çok karmaşıktır. Bundan dolayı da bu sâhadaki icadları, bunlara zemin hazırlayan kimseleri ve çalışmaları tâyin ve tesbit etmek kolay olmamaktadır. Dolayısıyla fikir ve cemiyet sâhasındaki hâdiseleri ve onların sebeblerini biraz geriden, biraz uzaktan görmek ve tâkibetmek zarûreti vardır. İşte, Fârâbî'nin çevresine, ilim, fikir ve insanlığa olan katkısını, belirttiğimiz bu noktaları gözönünde tutarak görmek ve değerlendirmek gerekmektedir.

Fârâbî'nin tesirleri bir yandan ilim ve teknik, öte yandan fikir ve cemiyet sâhasında görülmektedir. Fakat, bu tesirler birbirinden farklı iki medeniyet dünyasında ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bunlardan biri İslâm, öteki ise Batı (yâni Avrupa) medeniyetidir. Bu iki medeniyet, birbirinden ayrı iki dünya teşkil etmekle birlikte, gelişmedeki tesirler açısından bir bütünlük arzederler. Konumuz; Fârâbî'nin tesirleri açısından da bu böyledir. Sözelimi, Fârâbî, her iki medeniyet çevresinde de aynı noktalardan değerlendirilmiş, benimsenmiş ve yine aynı noktalardan tenkid ve reddedilmiştir. Fakat, bütün bu benzerlikler, berâberlikler iki ayrı medeniyetin doğmasına engel olmamıştır.

Bir filozof olarak Fârâbî, çeşitli ilimlerle ve hattâ o devirde bilinen bütün ilim dalları ile meşgûl olmuş bulunmaktadır. Bu durum onun devrinin ve üstlendiği görevin tabii bir sonucu olarak görülmelidir. Ancak, meşgûl olduğu her ilim dalında onun icadlarının olduğunu, orijinalliklerinin bulunduğunu düşünmek ve beklemek mümkün değildir. Bununla birlikte onun, felsefede olduğu kadar, pozitif ilimlerde de ağırlığı ve orijinallığı görülmektedir.

Sözelimi matematik sâhasında Fârâbî, İslâm Dünyasının büyük otoritelerinden bir **İbn Türk** (öl. 9. yüzyıl), bir **Harezmi** (öl. 850) değildir. Bununla birlikte, bir filozof olmanın gerektirdiği şekilde o, **matematik** bilgisine sâhip idi. Nitekim, yakın

tarihlerde Rusça olarak yayınlanan bir eser, Fârâbî'nin matematiğini Rönesans'ın büyük mühendisi meşhur ressam **Léonard de Vinci** (1452 - 1519) ile karşılaştırır. Ressamlığı ile tanınmış olan Léonard, önemli dinamik problemlerini de çözmüş ve çeşitli endüstri makinalarının gelişmesine imkân sağlamıştı. İşte Rusça eserin yazarı, filozofumuzu, kendisinden birkaç yüz yıl sonra gelen bu büyük adamla karşılaştırır. Gerçekten de Fârâbî'nin bâzı eserlerinin İtalyan kütüphânelerinde bulunduğunu bugün bilmekteyiz.

Fârâbî'nin matematik bilgisinin önemli uygulama sâhalarından biri, **astronomidir**. Yıldızlarla meşgûl olan bu ilim, Fârâbî'ye göre, iki tarzda düşünülmektedir. Biri, yıldızların yerini, konumlarını, hareketlerini... bilmeye, hesaplamaya yönelik olan astronomi ki, onun kanâatine göre bu, gerçek ve doğru yolda olan bir bilgi dâhıdır. İkincisi ise, yıldızlardan hüküm çıkarmayı, onların dünyâ ve insan, bilhassa insanın kaderi üzerindeki tesirlerini bilmeyi, daha doğrusu bir çeşit «**gayb bilgisi - okült bilgi**» dediğimiz türden bir bilgiyi hedef alan **astroloji**dir ki, Fârâbî bunu şiddetle red ve tenkid eder. Bir sürü yanlış, zararlı kabul ve hareketlere yol açan bu kanâatin karşısına objektif bir tavır ve bir ilim zihniyeti ile çıkan Fârâbî'nin bu tutumu, bize göre, müsbet sonuçlar doğurmuştur. Onun bu tavrı, bir yandan zararlı sonuçlar doğuracak olan astrolojinin sınırlarının daralıp tesirlerinin azalmasına vesîle olurken, öte yandan da ilmi zihniyetin yerleşmesine ve bir ilim olarak **Nasîreddin Tûsî**'lerin elinde zirveye ulaşacak olan astronominin gelişmesine zemin hazırlamış bulunmaktadır.

Fârâbî'de matematiğin ikinci uygulama alanı **mûsikîdir**. Sesi âhengini matematik hesaplarla ölçen Fârâbî, İslâm Dünyasında mûsikî nazariyesini kuran en büyük isim oldu. Çünkü, İslâm Öncesi devirlerden kalma mûsikî nazariyeleri geleceğine ne Araplar, ne de İranlılar sâhip bulunuyordu. Milâdın sekizinci yüzyılında görülmeye başlayan İslâm Devri mûsikî nazariyelerine âid eserler ise, küçük kitapçıklar ve makâleler hâlinde, henüz başlangıç devrini temsil ediyorlardı. Bu başlangıç yıllarından sonra Fârâbî, Büyük bir simâ olarak parladı. Onun bu üstünlüğü, şüphesiz ki kendisinin fizik ve matematik bilgisinden geliyordu. Zirâ ses ve mûsikînin fizik ve fizyolojik esaslarını inceleyen Fârâbî, yer yer kendinden önce gelenlerin yan-

lıklarını da düzelterek kendi zamânına kadar kimsede görül-meyen hususları ortaya koydu. Mûsîkinin çemberini genişlet-ti. Kemençe'nin ve «Horasan Tanburu» denen enstrümanların «gam»larını da inceledi ve «gam»a yeni ilâveler yaptı. Ses per-delerinin ihsasları husûsunda önemli katkılarda bulundu. Küçük kitaplarından ve çeşitli makâlelerinden başka «Büyük Mûsîki Kitabı» onun haklı şöhretinin en büyük vesikasıdır. Ni-tekim 1930 lu yıllarda bunları, Fransızca tercümeleri ile birlik-te, bir kaç kitap hâlinde yayınlayan Baron Rodolphe d'ERLAN-GER onu, (yanlış ve kasıtlı olarak «Arap Mûsîkîsi» dediği), İslâm Mûsîkîsi'nin sembolü olarak ilân eder.

Fârâbî, mûsîkinin nazariyesini bildiği kadar onu icrâ et-mesini de bilir. Bu bakımdan filozoflar arasında onun ayrı bir yeri vardır. Kaynaklar kendisini «en iyi enstrüman çalan kim-se» olarak tanıtır. Çok sayıda bestesinin bulunduğu söylenir. «Kanun» isimli enstrümanın «icad edicisi» ise odur.

Fârâbî'nin pozitif ilimler alanındaki buluşları üzerine eği-len ilim târihçisi Prof. Dr. Aydın SAYILI, onun iki önemli ka-rarına dikkati çekmektedir.¹ Bunlardan biri «İmpetus - atâlet - eylemsizlik» dediğimiz prensiptir. İlim açısından önemli sonuç-lar ortaya çıkaran bu prensibin geliştirilmesinde Fârâbî'nin rolü büyük olmuştur. İkincisi ise «Boşluğun yokluğu» prensibi-dir. Bu prensibin ilk defâ Batı'da, pozitif ilimlerin kurucuların-dan sayılan (ve 1214 - 1294 yıllarında yaşamış olan) Roger Ba-con tarafından ele alındığı sanılmıştı. Araştırmalar bu fikrin kaynağının Fârâbî olduğunu ve Roger Bacon'un fikirlerini Fâ-râbî'den almış bulunduğunu ortaya çıkardı. Bacon'dan yakla-şık üçyüz sene önce yaşamış olan Fârâbî, «Boşluk Üzerine» adı ile yazdığı makâlede, Aristo'da izleri görülen bu fikri, ilk defâ olarak tecrübeye dayanan metodlarla ele almış ve incelemişti. Bacon ise Lâtince tercümelerinden Fârâbî'nin bu eserini gör-müş, okumuş ve meseleyi tekrar etmişti. Oysa Fârâbî'nin fi-kirleri, tekrar edenin kanâatlerinden çok daha fazla şeyler ifâde ediyordu. Bu makâlede Fârâbî'nin ışığın yayılması ile ilgili olarak söylediği, bizce çok dikkate değer, cümleleri atlayarak onun «mutlak boşluğun yokluğu»nu gösteren sözle-

1 Prof. Dr. Aydın SAYILI, A. Ü. Dil ve Târih - Coğrafya Fakültesi Der-gisi, Cilt VIII, sayı 4, s. 437, Aralık 1950.

rini nakledelim. İçinin havası alınmış olan bir şişenin «mutlak olarak boş» olduğunu zannedenlere karşı o, şöyle demektedir: «... (gerçek), şişenin içinde asla hiçbir şey bulunmayacak şekilde boş olduğu değil, orada bir cismin, yâni çıkarılmış olan havadan başka bir cismin bulunduğu. Ancak şu var ki, biz onun nasıl bir cisim olduğunu, ne olduğunu bilmiyoruz.»

Fârâbî'yi modern fiziğin krucuları arasına sokmaya yelte-
necek çocuksu heves ve heyecanlara kapılacak değiliz. Ancak, çok değil, bundan çeyrek yüzyıl önce bu iddiasından dolayı Fârâbî'ye karşı tavrımız yüzekşitmek olurdu. Bugün ise onun düşüncesini nasıl takdirle karşılayabileceğimizi göstermek bakımından modern fiziğe âid birkaç cümleyi buraya aktaralım: «...Yirminci yüzyılın izâfilik (görecelik) ve kuantum mekaniği gibi iki büyük nazariyesi, maddenin bütün yapı taşlarının uygun çiftler hâlinde bulunduğunu düşünmektedir. Buna göre her parçacığın aynı kütleye ve zıd elektrik yüküne sâhip birer karşıt parçacığı vardır... Madde ve karşıt madde... Fakat, laboratuvar dışındaki dünyâda “karşıt madde”ye rastlamak imkânsızdır. Dünyâyı meydana getiren atomlar; nötron, proton ve elektronlardan oluştuğu halde, bunların karşıt (zıd) parçacıklarından oluşan atomlar yoktur...»²

Filozof, devrinin ve içinde yaşadığı cemiyetin ortaya çıkardığı sorular ve bunlara verilen cevaplar demektir. Yâni, her filozof, meselelerini içinde bulunduğu cemiyetten alır, bunlara çözümler getirmeğe çalışır. İşte, filozofların farklı devrelerde farklı meseleleri ön plânda tutmuş olmalarının sebebi budur. Fârâbî'nin yaşadığı devrin siyâsî durumu bellidir. Bu devrede siyâsî otoritenin zayıfladığı görülmektedir. Bu durum, siyâsî birliği zedeliyor, hem şahsî huzur, hem dinî yaşayış açısından insanları, büyük kitleleri tedirgin ediyordu. Bunu yakından hissedilen Fârâbî, idâre açısından uzağında bulunduğu cemiyetin meselelerini, nazari açıdan olsun çözmek ihtiyâcını duydu. Siyâset ve cemiyet alanında yazılmış eserler vardı. O, bunların, hiç değilse bir kısmını, biliyordu. Fakat, onların meseleleri, Fârâbî'nin mensûbu bulunduğu cemiyetin meselelerinden farklı idi. Üstelik Fârâbî, Romalılar, Büyük İskender... gibi örnekler-

2 Dr. Satılmış ATAĞ, Bilim ve Teknik, Eylül 1983, sayı 190, s. 19.

den başka, **Üniversalizm, Burkan - Budhizm...** gibi ilham kaynaklarının ve bütün insanlığa hitâbeden İslâm'ın «Cihan şümûl - evrensel» idealinin sâhibi ve müşâhidi de bulunuyordu. Bunları zihin platformunda birleştirip yoğuran Fârâbî, bütün insanlığı kuşatan «ideal dünyâ devleti» tasarısını ortaya koyuyordu. Bu devletin başında, insana has faziletlerin hepsine en mükemmel tarzda sâhip olan bir zât vardı. Bu hâliyle devlet, bütün insanların hem bu dünyâ, hem de âteki dünyâ (âhîret) saâdetini sağlayacaktı. Adı «Medîne - Site - Şehir» olan bu devlet, kesinlikle Platon'un «site'si değildi. Çünkü o : Bütün insanlığı kucaklar. İnsanlara her iki dünyâ saâdetini sağlamak gâyesine sâhiptir ve onun başında, vahye mazhar olan bir başkan vardır. İnsanlara şahsi (ferdî) mülk edinme hakkını tanıyan ve âdetâ bugünkü anladığımız mânâda hükmi şahsiyet (tüzel kişilik) fikrine de yer veren bu devlet, komünizmden aslâ hiçbir iz taşımaz.

Şâyet gerçekleşirse, böyle bir devlet, şüphesiz herkesi mesûd edecektir. Fakat, bu gerçekleşmeden Fârâbî, kesin olarak emin değildir ve o, zorbalar idâresi (mutlâkiyet), soylular idâresi (aristokrasi), halk idâresi (demokrasi)... gibi çeşitli idâre şekillerini târif ve tavsif etmekte, realiteler dünyâsında bunlara da yer vermekte, «Faziletli Şehir»in bunlar arasından çıkacağını belirtmektedir.

Bu açıklamaları yapan Fârâbî, kendinden sonra geleceklere zemin hazırlıyor, uzak talebelerine fikrî malzemeler gönderiyordu. Söz gelimi onun fikirleri arasında bulunan hükmi şahsiyet (tüzel kişilik) kavramı, günümüz hukuk sistemlerinin en önemli kavramını teşkil etmektedir. Karşılıklı olarak bâzı haklardan vazgeçmek sûretiyle insanların sözleşme yapıp cemiyet oluşturmaları, oluşturdıkları cemiyeti devâm ettirecekleri husûsundaki görüşleri, kendisinden yediyüz yıl kadar sonra gelen **Thomas Hobbes** (1588 - 1679) tarafından geliştirilecek, insan topluluklarındaki yardımlaşmaların mekanik ve organik olduğunu gösteren açıklamaları ise, sosyolojinin büyük ustası **Emile Durkheim**'in (1858 - 1917) eserlerinde derinleştirilecektir. İnsanların nasıl ve niçin büyük gruplar hâlinde birleşmekte olduklarına dâir açıklamaları, **Ebû Hâmid Gazzâlî**'nin (1058 - 1111) fikirlerinin temelini oluşturacaktır. Milletler arasındaki tabii farkların, tabii şartlardan geldiğini gösteren söz-

leri, bir yandan **İbn Haldun**'a (1332 - 1406), öte yandan **Charles Montesquieu**'ye (1689 - 1755) ulaşacak ve onlar, iklimin insan ve insan topluluklarına olan tesirlerini yeniden ele alacaklardır.

Fârâbî'nin psikolojideki tesirleri daha derin ve bu tesirin çemberi daha geniştir. Onun bu alandaki tecrübi (ampirik - deneysel) ve nazari (teorik - kuramsal) tahlilleri (analizleri) İslâm Dünyâsındaki psikoloji çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Gazzâlî, İbn Sînâ yolu ile, kendisine intikal eden bu fikirlerle kendi tecrübe ve tahlillerini de ekliyerek tasavvuf psikolojisini geliştirmiştir. Bu fikirler, bir yandan Gazzâlî vasıtasıyla B. Pascal'a (1623 - 1662) kadar uzanmıştır. Öte yandan Fârâbî'nin «Akıl Hakkında», ya da «Aklın Mânâsı Hakkında» adını taşıyan ve «yazma» hâlindeki nüshaları Londra, Leyden, Berlin... gibi meşhur şehir kütüphânelerinde bulunan eseri dünyânın dört bucağına yayılmış, İbrânî ve Lâtin dilleri gibi Batı'nın klâsik dillerine, daha Rönesans'dan birkaç yüzyıl önce tercüme edilmişti.

Fârâbî, İslâm Dünyâsında «ansiklopedi» geleneğini kuran insandır. Onun «et-Tâlimü's-Sâni» isimli eseri hakkında fazla bilgimiz yoktur. Fakat, «İlimlerin Sayımı» adı ile yazdığı eser, Kadî İbn Sâid'in dili ile bu sâhada yazılan ilk eserdir ve ona göre bütün ilimleri öğrenmek isteyenler onun rehberliğinden uzak kalamazlar. Gerçekten de önce İhvânü's- Safâ, sonra da İbn Sînâ, Fârâbî'nin açtığı bu çığırdan yürümüşlerdir. Fârâbî'nin bu eserinin Batı'ya intikâli ise, henüz onikinci yüzyılda gerçekleşmiş bulunuyordu. Milâdın onikinci yüzyılı başında **Dominicus Gundissalinus** (ölm. 1150), daha sonra da **Gerard de Cremona** (1114 - 1187) onu klâsik Lâtin diline çevirmişlerdi. **Kolonymus ben Kalonymus** (öl. 1314) eliyle İbrânî diline tercüme edilen bu eser, daha sonraki yüzyıllarda da İngilizce, Almanca... gibi Batı dillerine aktarılmıştır. Rönesans'ın fikir babaları, başta Roger Bacon olmak üzere, bu eserden yararlanmışlardır.

Fârâbî'nin din ilimleri alanındaki tesirleri, zannedildiğinden daha derin olmuştur. «Kadılık» yapmış olması onun bu alandaki bilgisinin pratik bir delilidir. Ayrıca, doğrudan doğruya din sâhasının içinde olan konularda da onun eserlerinin bulunduğunu biliyoruz. Meselâ «Cin Hakkında» adlı yazısı, tamâmen dine âid olan bir terime açıklamalar getiren bir eserdir.

Kendisinin olduğu söylenen «Fusûsu'l-Hikem» başta Fahreddin Râzi olmak üzere birçok «Kur'an Tefsircisi»ne ışık tutmuş, yol göstermiş, dolayısıyla de «tefsir ilmine katkıda bulunmuş» bir eser olarak kabul edilmektedir. Gerçek şu ki, adı geçen eser kendisinin olmasa bile, onun öteki eserleriyle de «tefsir ilmine katkıda bulunduğu» kesindir. Nitekim, «Bilenlerle Bilmeyenler Nasıl Eşit Olur» isimli makâlesi doğrudan doğruya Kur'an'ın bir âyetinin tefsiri mâhiyetindedir. Ayrıca, mantık alanına açıklık getirmek maksadiyle kaleme almış olmakla berâber, «Peygamberin Söзlerinden Derlemeler» isimindeki kitabı, bütünü dini karakterli bir eserdir.

Fârâbî'nin meydana getirdiği bir başka tesir alanını «dil» teşkil etmektedir. Ömrünün yarısına yaklaşmış olduğu halde ve üzerinde Türk kıyâfeti ile geldiği Bağdad'da onun, meşhur gramer bilgini Ebû Bekir Muhammed İbnü's-Serrac'dan (öl. H. 316/ M. 928) Arapça dil dersleri aldığını biliyoruz. Bunun, onun için Başlangıç seviyesinde bir dil öğrenimi olmadığı muhakkaktır. Zirâ, lisan dersi aldığı hocaya kendisi de bizzat mantık dersi veriyordu. İşte bu alış veriş sâyesindedir ki Arapça hocası Arapça gramere mantıkî bir renk vermiş, daha sonra kaleme aldığı «Dilbilgisinin Temelleri» adlı eserini mantık kâidelerine dayandırarak yazmış bulunmaktadır. Fârâbî ise İslâm Medeniyeti'nin ortak dili olan Arapçaya felsefi bir seviye kazandırmış; bu dile felsefe terimlerini yerleştirmiş, Arapçayı, felsefe meselelerini rahatça anlaşılır bir tarzda ifâde edebilir bir dil hâline getirmişti. Zirâ, «konuşma, dışarıya çıkmış; sesli bir düşünmedir» diyen Fârâbî, dil ile düşünceyi âdetâ bir sayıyor, doğru düşünmenin kâidelerini mantıkta, doğru ve düzgün konuşmanın kâidelerini de dilbilgisinde buluyor, dil ile mantığın incelenmesini birbirine paralel kabul ediyordu. Ona göre dil ile mantık arasındaki fark, birinin (dilin) o dili konuşan milletle sınırlı bulunması, ötekinin (mantığın) ise insanlık kadar geniş olmasıdır. İşte, «dil, kelimelerin kânunlarını bilmektir» düşüncesiyle hareket eden Fârâbî, dilin kânunlarını ortaya koymaya çalışmış ve bu maksatla çeşitli eserler kaleme almış bulunmaktadır.

İslâm Medeniyeti içinde Fârâbî, «mantığın babası» olarak kabul edilmelidir. Çünkü, mantık onun elinde klâsik hâlini almıştır. Söz gelimi mantığın «dokuz kitap» hâlindeki tasnif ve

tertibi onun tarafından yapılmış, bu tertip ve tasnif sonraki yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Mantık kâidelerinin tâyin ve tesbiti, akıl yürütmelerinin çerçevesini belirlemiş, bu, ilim ve din alanındaki münâkaşalar için sağlam bir zemin oluşturmıştır. Bundan böyle sağduyu sâhibi herkes, rahatça başvurabileceği kâideleri bu zeminde bulabilecek ve herkes için şaşmaz olan akıl ve mantık kâidelerine dayandırılarak verilen hükümler ve çıkarılan sonuçlar, aynı sağduyuya sâhip herkes tarafından kolayca ve şüphesiz gönül rahatlığı ile kabûl edilecekti.

Fârâbî'nin bu yöndeki tesirleri çeşitli sâhalarda görülür. Söz gelimi kelâmda (teolojide), ilk devir kelâmcıları (teologları) ile son devir kelâmcıları arasında yapılacak bir karşılaştırma durumu apaçık bir şekilde ortaya koyar. İlk devrin münâkaşalarıyla ilgili olarak Mâlik Bin Enes (75 - 795) şöyle diyor: «**Hadisci, hergün birbirinden daha mücâdeleci kelâmcılarla karşılaştığı zaman günde bir din değiştirmek zorunda kalırdı.**» Biz ilâve edelim, çünkü, bu münâkaşalar belli ve sağlam temellere dayanmıyordu. Devrin büyük mütefekkeri, mutasavvıf Hasan Basrî (öl. H. 110/M. 728) bu temelsizliğe şöyle işâret ediyordu: «**Kendi arzû ve heveslerine uyanlarla biraraya gelmeyiniz. Onlarla münâkaşa etmeyiniz ve onları dinlemeyiniz.**» Bu sözler, o devirlerdeki kelâm (teoloji) hareketlerinin mantık esaslarına dayanmadığını, münâkaşalarda herkesin kabûl edebileceği «**ortak noktalar**»ın bulunmadığını açıkça göstermektedir. Bundan sonraki devrelere, söz gelimi Gazzâlî'ye (1058 - 1111 M.) bakarsak durumun değiştiğini, yeni bir devrin başladığını görürüz. Onun bütün münâkaşaları akla ve mantığa dayalıdır. Hattâ onun akla ve akılcılığa karşı çıkışları bile bu çerçeve içindedir. Yine bu ikinci devrin kelâmcılarından **Fahreddin Râzî'nin** (1149 - 1209) bu sâhadaki eserlerine (meselâ **Muhasalâ**'na) baktığımızda onların felsefe meseleleriyle dolu ve baştan sona mantık esaslarına dayalı olduğunu görürüz.

Bütün bu manzara bizi, Fârâbî'yi bütün insanlık çapında önemli bir meselenin «mimârı» olarak ilân etmeye zorlamaktadır. Bu mesele «ilim - din», ya da o devrin terimleriyle söylersek «felsefe - din» arasındaki uzlaşmanın gerçekleştirilmesidir. Bu, Fârâbî'nin lehine kaydedilecek ve sonuçları İslâm Dünyasında görüleceği gibi, Batı Medeniyetine de uzanacak ve gerçekten bütün insanlığa ulaşacak en büyük başarı idi.

Fârâbî bizzat kendisi meseleyi şöyle ortaya koyar: «Felsefe, Atina'dan İskenderiye'ye geçti. Batlamyus'lar (Ptolémée - Ptolemais) zamânında (M.Ö. 323 - M. 30 yıllarında) orada varlığını sürdürdü. Auguste (Octav Auguste), İskenderiye'yi (M.Ö. 31 yıllarında) alınca buralar Roma'nın hâkimiyetine girdi. Romalılar Hristiyanlık'ı benimseyince kültür faaliyetleri kilisenin eline geçti. Kilise babaları, mantığın dışında, felsefeyi bütünü ile yasakladılar. Auguste adıyla de bilinen I. Théodose zamânında (M. 379 - 395 yılları) felsefe devlet eliyle ve resmen yasaklanmış oldu. İslâm ortaya çıkıp insanlara fikir hürriyetinin kapılarını açınca felsefeyle uğraşan ve az çok felsefe bilenler İslâm topraklarına, ya da İslâm topraklarına komşu olan bölgelere; Antakya, Harran, Nusaybin'...e göç ettiler. Felsefe varlığını buralarda devam ettirdi.

Burada Fârâbî'nin temas etmediği bir husûsu biz belirteyim. Fârâbî'den önceki devirlerde «felsefe - din» arasındaki uzlaşmayı sağlama teşebbüsleri olmuştu. Yahudi filozof Filon (Philôn, yaklaşık olarak M. Ö. 13 - M. 54 yılları) Hristiyan devrinin meşhur filozofu Plotin (Plôtinos, 205 - 270 Milâd yılları), bu teşebbüsü gerçekleştiren iki ayrı simâ idi. Fakat, başarıları ne olursa olsun, bu teşebbüsler de felsefenin yasaklanmasını önleyememiş ve Plotin'den yaklaşık olarak yüz yıl sonra felsefe kesinlikle yasaklanmıştı.

Fârâbî'nin «hakikat» karşısındaki tavrı bellidir. Bir Müslüman filozof olarak o, hakikati «bir» ve «târihi» olarak kabûl eder. Ona göre «bir» ve «târihi» olan bu hakikate her sağduyu sâhibi ulaşabilir. İşte, «Din - İlim - Felsefe» arasını uzlaştırma teşebbüsüne o, bu noktadan başlıyordu. Mâdem hakikat birdir ve mâdem her sağduyu sâhibi onu bilir ve bulur, öyleyse, diyordu Fârâbî, hakikat ehli arasında ayrılık olamaz. Şâyet, diyordu o, hikmet ve hakikat sâhibi iki kimse arasında farklılık görülüyorsa, bu, onların sözlerinin ve ifâdelerinin farklılığıdır. İfâde etmek istedikleri mânâ ise birdir, ayrı değildir. Bu duygu ve kanâatle hareket eden Fârâbî, önce Platon ve Aristo'nun fikirlerini kendi aralarında uzlaştırıyor, sonra da bu ortak hükümlerle İslâm Dininin prensiplerini bağdaştırmaya gayret ediyordu. Sonuç olarak onun varmak istediği şeydu : İlim - felsefe - din, her üçü de hakikate giden yollardır. Bunlar arasında ne

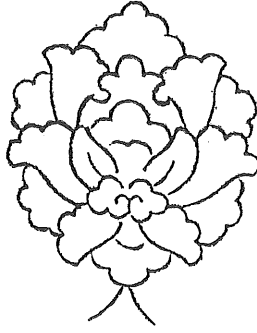
gâye, ne de sonuç itibâriyle ayrılık vardı. Dolayısıyla de aralarında herhangi bir çatışma söz konusu değildir.

Fârâbî'nin bu uzlaştırma teşebbüslerinin pürüzsüz olduğu, bu uzlaştırmaya giderken onun, filozofların fikirlerini tam ve aslına uygun olarak aldığı söylenemez. Ancak, bu teşebbüsün büyük tesirler meydana getirdiği kesindir. Bu tesirlerin Batı (Avrupa) Dünyâsında daha derin olduğunu söyleyebiliriz.

Din - ilim - felsefe arasındaki bağın Ortaçağ Batı Dünyası'ndaki durumuna yukardaki satırlarda temas ettik ve Milâdın dördüncü yüzyılında felsefenin resmen yasaklanmış olduğunu naklettik. Yine yukarda isimlerini andığımız Filon ve Plotin'in, başarısızlıklarına rağmen, «din - ilim - felsefe» arasını uzlaştırma teşebbüsleri, Fârâbî'nin katkılarını alarak, Milâdın onbir ve onikinci yüzyıllarından sonra da yoluna devam etti. Avrupa'da Rönesans'ı hazırlamış olan bu teşebbüsleri omuzlarında taşıyanlardan birkaçının; söz gelimi Dominicus Gundissalinus, Roger Bacon... gibi kimselerin isimlerini andık ve Fârâbî'nin onlara nasıl tesir etmiş bulunduğunu belirttik. Burada, bu mutlu kişilerden İslâm dünyâsını tanıyan iki isim daha zikrelelim. Aynı dine ve aynı mezhebe mensup olmalarının ötesinde Paris Üniversitesi'nde biri hoca, öteki öğrenci olarak bulunması dolayısıyla aralarında «hoca - talebe» bağı da olan bu iki isimden biri Alman; **Albert le Grand** (1193 - 1280), öteki ise İtalyan; Aquin'li **Saint Thomas** (1228 - 1274). «Din - ilim - felsefe» arası uzlaşmayı sağlama teşebbüslerinde en büyük rolü Saint Thomas üstlenmiş bulunuyordu. Onun ortaya koyduğu doktrin, kendisinin ölümünden kısa bir süre sonra (1309 da) kilise tarafından resmen kabûl olundu. Fârâbî ile S. Thomas'nın fikirleri karşılaştırılmış, yan yana konan cümleler arasında benzerlikten de öte berâberlikler görülmüştür.

Bütün bunlardan sonra yukarda söylediğimiz cümleyi burada tekrar etmek, sanırız, fazlalık olmayacaktır: Fârâbî, «din - ilim - felsefe» arasındaki uzlaşmanın en büyük mimârıdır. Ancak bu teşebbüsler, bilindiği gibi, Batı'da din ile ilmin büsbütün birbirinden ayrılması şeklinde sonuçlanmış bulunmaktadır. Sonuç ne olursa olsun, ilmin ve ilmi zihniyetin gelişmesi ve yerleşmesi açısından Fârâbî'nin rolü ve tesirleri çok büyük olmuş

ve bu katkılarından dolayı Fârâbi, «ilim - fikir ve insanlık dünyâsı» içindeki seçkin yerini, alnının teri, zekâsının kıvraklığı ve dehâsının üstünlüğü ile kazanmış bulunmaktadır. Kendi şahsında o, Müslüman Türk'ün «âbide şahsiyet»ini temsil etmektedir.





«...Ekrem Hakkı Ayverdi, bu nice yiğitliklere sahne olmuş ve şerbet içercesine Türk kanını topraklarına sindirmiş Estergon kal'asının burcu üstünde bir an kendini İlâ-yı Kelimetullâh'a adanmış bir mücâhid gibi görmekten nasıl kurtulabilirdi?

Kurtulamadı da. Genç mimarlar işleriyle meşgul oladursunlar, O kal'a'nın burcunda namaza durdu. Sanki başlarında hükümdarları, serdarları, henüz cenk salâsı okunmadan, iki rekât zafer ve şükran secdesine varan gâziler gibi idi.

Bu namaz, yalnız Allah'a ibâdet değil, gelmiş ve gelecek nesillerin gözlerine ve gönüllerine dikilmiş bir nirengi noktası idi...»

24 Nisan 1984 de Cemâl'e yürüyen Ekrem Hakkı AYVERDİ büyüğümüz ebedî sükûn âlemine geçeli üç sene oldu!

Türk mîmârî târihine kazandırdığı tapu senedi mâhiyetindeki erişilmez eserleri, millet hizmetinde yorulmak bilmez irâdesi, kurduğu hizmet müesseseleri, kemâlli şahsiyeti ve îmânı ile gerçek bir örnek insan olan bu büyük zâtı minnet, hasret ve şükranla yâd ediyoruz.

Her biri ondan başka türlü feyz alan mecmûamız okuyucularına onu yeniden tanıtmaya gerek duymuyoruz.

Sâdece aziz Ayverdimizin hayâtının sembolü sayılacak bir fotoğrafını ve millî irfânımızın mihr-i şahsiyeti Sâmiha Ayverdi Hanımefendi'nin ağabeyi hakkında vefâtını müteâkip yazdıkları yazıdan birkaç cümle koymakla iktifâ ediyoruz.

Rûhu şâd olsun!..

KUBBEALTI

ESTAĞFURULLAH

Hayri BİLECİK

Seneler önce sınıflardan birinde muallim, istediği şeyi —meselâ cetvel diyelim— edeple kendisine veren talebesine teşekkür etmiş. Talebe de bütün şirinliği ile «Bir şey değil efendim» diyerek karşılık verince; o günlerde, bu tarz bir mukâbeleye pek alışkın olmayan tecrübeli hoca, yanına çağırdığı değerli talebesinin kulağına şunları fısıldayıvermiş: «Evlâdım, bir daha birisi sana teşekkür ettiğinde ESTAĞFURULLAH de. Hiç olmazsa ağzından mânâlı bir söz çıkmış olur.»

Bu hikâyeyi, belki de o an hâriç, hayatının hiç bir devresinde tek mânâsız lâkırdı etmemiş bir âbide insandan dinlemiştim.

Araştırmaya başladım: Arapçadaki telâffuzu ile ESTAĞFİRULLAH; Allah'dan mağfiret (af) dilerim, mânâsına gelen bir duâ cümlesi idi. Peki ama niçin sâdece biz, milletçe teşekkür karşılığında Estağfurullah, diyorduk?

Yıllar sonra öğrendim ki; Estağfurullah'ın bu tarz kullanılışı, ecdâdımızın günlük hayatta yaşanır hâle getirdiği TEVHİD akidesinden doğmuştu.

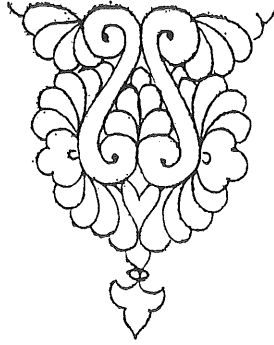
Bir zamanlar atalarımız, Allah'dan başkasına şükredilme-yeceğinin idrâki içinde, zâhiren hayra vâsıta olan insana teşekkür ederlerdi. Zirâ onlar bilirlerdi ki; TEVHİD inancına göre sebep ve vâsitaya şükür, aslında Cenâb-ı Hakk'a şükürdür.

Kendisine teşekkür edilen ise, her hâlde aynı imanla muhâtabına; «Güç, kuvvet yalnız Allah'a mahsustur. Beni hayra vâsıta eden de O'dur. Ben kimim ki.. Vesile olduğum hayrı ken-

dimden bilmek gafletine düşmekten Allah'a sığınır ve O'ndan **mağfiret dilerim**» mânâsında Estağfurullah, diyerek mukâbelede bulunuyordu.

Acabâ, her Estağfurullah diyen bu mânâyı idrâk eder miydi?.. Buna, evet demek çok zor. Ancak şu bir hakikat ki; bir zamanlar teşekkür edene Estağfurullah, diyerek karşılık veren her fert, mânâlı bir söz söylediğinin mutlakâ farkında idi.

Mâziye dönmek ve onu yeniden yaşamak hayâldir. Evet ama, en tabii hakkımız olan böylesine bir iman ve tefekkür mirâsını da reddetmeye devâm edersek, kökleri geçmişe dayanan sağlam bir geleceğimiz olur mu!..



MEHMET ÂKİF ERSOY'DA EĞİTİM İDEALLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ali Osman ÖZCAN*

Eğitim İdeali Nedir?

Eğitim ideali, eğitim yoluyla ortaya çıkan **mükemmel insan tipi** için tasarlanan fikir ve düşünceler toplamıdır. Eğitim, mükemmel olmayanı, mükemmel yapmak için yapılan faaliyetleri kapladığından; eğitim idealinin dâimâ olumlu bir yönü vardır. Bu ideal, olması gerekene yönelik ve mücerrettir. Bu bakımdan eğitim idealleri çağlara ve değişik kültürlerle göre farklılık gösterdikleri gibi, toplumun ihtiyaçlarına göre de, zaman zaman farklılıklar gösterirler. Kısaca eğitim ideali, eğitimin teorik alanını ilgilendiren bir kavramdır.

Eğitim ideali, ancak insan davranışlarıyla gerçekleşir. Bu idealler, «**ahlâkî iyilik, güzellik ve doğruluk**» için birer kriter olarak da kabul edilirler. Bunlar, eğitim sayesinde insanların vicdanlarına yerleştirilmeye çalışılan değerlerdir. Fakat bunların ne olduğu, muhtevâları ve insana nelerin kazandırılacağı, toplumun kültürü tarafından belirlenir. Öte yandan eğitim idealleri, toplumun sosyo - kültürel değerlerinin bir bölümünü teşkil ederler; dolayısıyla sosyo - kültürel değerlerin hepsine şâmil değildirler.

İnsanlık târihine bakıldığında mükemmel insan idealinin çağlara göre farklılık gösterdiği açıkça görülebilir. Çünkü her **kültür** ve **çağın** kendine has bir **insan tipi** ve **insan anlayışı**

* Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Ersoy, Mehmet Âkif. SAFAHAT. Tertip eden: Ömer Rıza Doğrul. İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti. Onbirinci baskı. İstanbul, 1977.

vardır. Bu anlayışa ve toplumun ihtiyâcına göre, insanın yetiştirilmesine çalışılır. Filozoflar, eğitimciler, şâir ve edebiyatçılar v.b. bu insan tipinin nasıl olması gerektiği konusunda görüşler ileri sürer, toplumu yönlendirmeye çalışırlar.

Bu yazımızda Mehmet Âkif'in, nasıl bir **insan tipi** istediğini, yâni nasıl bir **eğitim ideali** ortaya koyduğunu «Safahat» adlı eserinden örnekler vererek ele alacağız. Ancak burada Âkif'in olması gerekene yöneldiğini; düşündüğü insan tipinin davranışlarının nasıl olması gerektiği hususunda hedefler belirlediğini, bunun sâdece tasavvur plânında kaldığını belirtmemiz gerekir. Kısaca, onun insan ideali, onun doğrularına uyan, insan ideali-dir. Savunduğu doğrular İstiklâl Savaşı sırasında Türk millettine yol gösteren, Türk milletinin duygularını yönlendiren doğrulardır. Bunları ahlâkî meziyetlere ve tecrübi-rasyonel bilimin metodolojisine sâhip olma olarak özetleyebiliriz.

Safahat'taki Eğitim İdeali

Mehmet Âkif, eğitim konusunda ayrı bir eser yazmamıştır. Eğitim ile ilgili görüşlerini «Safahat» adlı eserindeki şiirlerinde dağınık olarak ortaya koymuştur. Buradaki görüşlere göre, onun eğitim ideallerini aşağıdaki şekilde açıklayabiliriz :

Mehmet Âkif'de eğitim ideali, geçmiş - şimdi - gelecek zaman dilimleri içinde ele alınabilir. Âkif, Türk milletinin İstiklâl Savaşı yapmak zorunda kalışını ve başına gelen felâketleri; geçmişin değerlerinden, insan anlayışından uzaklaşmış olmasına bağlar. Geçmişin yükseliş devirlerine hayrandır, onlarla kendini aynileştirir. Bu devirlerdeki insan tiplerine, insan örneklerine, dünyâ görüşlerine sâhip insan yetiştirilmesini savunur. Özellikle ahlâkî çöküntünün yarattığı durumları şiddetle hicveder. Genç nesillere yüce ahlâkî fazilet ve değerlerin kazandırılması gereğini vurgulayarak; geçmişin değerlerinden uzaklaşan, kendi dönemindeki insanları eleştirir, yeni bir neslin Türk milletini kurtaracağına inanır. Geçmişe hayranlıkla bakar.

«Neden mefâhir-i eslâfa kahr edip yalnız,
Mülevvesâtına mâzimizin sarılmadayız?
Kış uykusunda mı geçmişti ömrü, ecdâdın?» (Mahalle Kahvesi, s. 119)
«Eş hele dağları örten karı :
Ot değil onlar, dedenin saçları!
Dinle: Şehit sesleridir rüzgârı!» (Cenk Şarkısı, s. 553)
«Deden ne türlü yaşarmış... Adamsan öyle yaşa.»
(Fâtih Kürsüsünde, s. 267)

«Kahraman ecdâdınızdan sizde bir kan yok mudur?
Yoksa: İstikbâlinizden korkulur, pek korkulur!» (Hâtıralar, s. 312)
«Dilenciler bile senden şerefli dir billâh.
Vakârı çoktan unuttun, hayâyı kaldırdın;
Mukaddesâtı ısırdın, Hudâ'ya saldırdın!
Ne hâtrâtına hürmet, ne an'anâtını yâd;
Deden de böyle mi yapmıştı ey sefil evlâd?»
(Fâtih Kürsüsünde, s. 265)

«Fakat mefâhir-i ecdâdı nakleden «ana» tel,
Bakılmayıp da asırlarca kalmadan mühmel,
Ya büsbütün sağır olmuş, ya öyle paslanmış.» (Hâtıralar, s. 345)
«Bir parça kımıldan, diyorum, mahvolacaksın!
Dünyâ koşuyorken yolun üstünde yatılmaz;
Davranmayacak kimse bu meydana atılmaz.
Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da;
Maziyi, fakat, yıkmaya kalkışma bu yolda.
Ahlâfa döner, korkarım, eslâfa hücumu :
Mâzisi yıkık milletin âtisi olur mu?» (Gölgeler, s. 470)

Görüldüğü gibi Âkif, yaşadığı dönemdeki bütün kötülük ve felâketlerden içinde yaşadığı dönemin geçmişin değerlerinden uzaklaşmasını, geçmişteki kültürün unutulması, geçmişle bağın koparılmasını mesul tutmaktadır. Geçmişin bütününü kötülenmesini istemez. Geçmiş kültür ile temâsı olan bir insan tipi ister.

Âkif, gelecek için iyimserdir. Millete cesâret vermeye çalışır. Bunun en güzel örneğini İstiklâl Marşımızda bulabiliriz. İstiklâl Marşı «Korkma!» kelimesiyle başlar. Geleceğinden ümitsiz, gelecekten korkan, kötümser bir dünyâ görüşü ile bir milletin geleceğinin aydınlık olamayacağını açıkça gösterir.

En yüce ahlâkî meziyetlere sâhip bir neslin Türk milletini kurtaracağına inanır ve bunun hayâl olmadığını savunur. Bu nesil, Âkif'in deyişiyle «Âsım'ın Nesli» dir.

«Bizi kim kurtaracak, var mı ki, bir başka nesil?

— Âsım'ın nesli, Hocam.

— Nerde?

.....

— Âsım'ın nesli... diyorsun. Ne uzun boylu hayâl!

— Âsım'ın nesline münkâd olacak istikbâl? (Âsım s. 424).

.....

— «Âsım'ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek :

İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmiyecek.» (Âsım s. 425).

Âkif, hem örgün hem de yaygın eğitim veren kuruluşlardan şikâyet eder, bu kuruluşların yeniden organize edilmeleri gereğine işâret eder. Bu kuruluşlar, ona göre, millî insan tipini yetiştirememekte, ve vicdanlara hitap edememektedirler. Sosyal şuuru, ahlâkî meziyetleri ve tecrübi-rasyonel ilmi metodolojiyi kazandırmakta yetersiz kalmışlardır. Bu yüzden Türk milleti geri kalmıştır. Bunlar millete yabancı kişiler yetiştirdikleri için de görevlerini yerine getirmemişlerdir; çağdaş bilim ve teknolojiye ayak uyduramamışlar, hep taklide dayanmışlar, taklitçi insanlar yetiştirmişlerdir. Bu konuda Âkif'in söylediklerine bakalım :

«Bu cehâlet yürümez; asra bakın : Asr-ı ulûm!

Başlasın terbiyeniz, âilelerde, oğlum,» (Köse İmam, s. 130).

«İbn-i Sinâ'ları yüzlerce doğurmuş iklim,

Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akim!»

(Süleymâniye Kürsüsünde, s. 168).

«Zavallı milletin idrâki târûmâr olalı :

Muhit-i ilme giren yok, diyâr-ı fen kapalı;

.....

Sıkıntısız mütefennin, üzüntüsüz âlim,

Ne tatlı şey!...»

(Fatih Kürsüsünde, s. 276)

«Taammüm etmesi lâzım maârifin mutlak :

Okur yazarsa ahâli, ne var yapılmayacak?» (Fatih Kürsüsünde, s. 280)

«Demek ki; atmalıyız ilme doğru ilk adımı.

Mahalle mektebidir işte en birinci adım;

.....

Muallim ordusu derken, çekirge orduları

Çıkarsa ortaya, artık hesâbedin zararı!

“Muallimim” diyen olmak gerektir imanlı,

Edebli, sonra liyâkatli, sonra vicdanlı,

Bu dördü olmadan olmaz : Vazife, çünkü büyük,»

(Fatih Kürsüsünde, s. 281)

«Mütefekkir geçinenlerdeki taşkınlıktan,
Geldi efkâr-ı umûmiyyeye mühlik bir zan :
«Bu fesadın başı hep fen okumaktır» dediler;

.....
Neye ilmin adı yok koskoca millette bugün?
Çünkü, efkâr-ı umûmiyye, aleyhinde bütün;
Çünkü yerleşmek için gezdiği yerlerde, fûnûn,
Önce gâyetle büyük hürmet arar, sonra sükûn.»

(Süleymâniye Kürsüsünde, s. 183)

«Okumak bahsini geç... Çünkü o defter kapalı.» (Âsım, s. 384)

«Bir alay mekteb-i âli denilen yerler var;
Sorunuz bunlara millet ne verir? Milyonlar.

.....
Ne yetiştirdi ki şunlar acaba? Anlatınız.» (Âsım, s. 393)

«Çünkü milletlerin ikbâli için evlâdım,
Mârifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.
Yazık hâlâ biz,

Dünkü ilmin bile bigânesiyiz, câhiliyiz.» (Âsım, s. 443)

«Garb heykel dikeyor nâmına ehl-i hünerin,
Sökeriz bizse mezar-tâşını bî-çârelerin.» (Gölgeler, s. 535)

«Öyle bir kavm ki Köroğlu'na peygamber der;
Sonra peygambere binlerce hatâ nisbet eder!
Öyle bir kavm ki tahsîlî tanır da bid'at;
Kara câhilliğe Sünnet gibi eyler hürmet!» (Gölgeler, s. 539)

Verdiğimiz örneklerden açıkça anlaşılacağı gibi Âkif, cehâlete, taassuba, bilgisizliğe, ilim diyârına giren olmayışına, ilim adamlarının rahatlarına düşkün oluşuna, ilim adamı ve san'at-kârlara hürmet gösterilmeyişine, eğitimin geniş halk kitlelerine yayılmamasına, milletin okur-yazar olmamasına, ilim adamlarının taşkınlıklarına, yüksek okulların kendilerinden beklenenleri yerine getirmemelerine, usta ve san'at-kârlara önem verilmemesine, din ile efsânelerin, destanların birbirine karıştırılmasına açıkça cephe almaktadır.

Âkif, islâmî prensipleri, hükümleri yaymaya çalışan ve savunan bir eğitimcidir denebilir. Eğitime ait görüşlerinde, islâmiyetin evrensel değerlerinin eğitimle geniş halk kitlelerine yayılmasını savunur. Bu değerleri, değişmez doğrular olarak görür ve bunları özümlemiş nesiller ister.

Bilgiye ve bilime hayrandır, taassuptan nefret eder. Bütün kötülüklerin kaynağı olarak cehâleti görür; milletin cehâ-

let bataklığından kurtarılması için elden gelen herşeyin yapılmasına taraftardır.

Eğitimin çocuğun seviyesine ve ihtiyaçlarına uygun olarak verilmesini ve âileden itibaren başlaması gerektiğini ileri sürer. Bu açıdan fonksiyonel eğitim taraftardır. Baskıya dayanan, çağın gereklerine cevap vermeyen bir eğitimi hicveder; bu eğitimin şahsiyeti ortadan kaldırdığını, kişiyi kendine ve millete yabancılaştırdığını söyler. Eğitim sisteminin gençlere ve halka kötümserlik, korkaklık, tembellik, iki yüzlülük aşıldığını, bunun da zararlı olduğunu; iyimserlik, çalışkanlık ve başarı duygusu aşılması gerektiğini; gençlerin başarıya yönlendirilmelerini; milleti içi ncanını fedâ etmekten çekinmeyen, inandığı değerler uğruna canını veren kişiler olma niteliklerini eğitimin kazandırması gereğini savunur. Eğitime inancı, sonsuzdur. Ona göre eğitim, Batı'nın tecrübi-rasyonel bilim metodolojisi ile Kur'an hükümleri ve milli kültür değerlerine dayanmalıdır.

İlmin geniş halk kitlelerine yayılması için, bilim adamlarına hürmetin onlara sükûnetle çalışabilecekleri bir vasat hazırlanmalarını; milleti için canını fedâ etmekten çekinmeyen, olumsuz tutum ve ilgisizlikten yakını. Buna da **aydınların sebep olduğunu** belirterek aydınları suçlar. Aydınların halktan kopmalarını, halka tepeden bakmalarını, kullandıkları dilin halk tarafından anlaşılmamasını hicveder.

Âkif, bir eğitim plânı ortaya koymaz. İdeali ise, dindar, çalışkan, gayretli, sebatlı, liyâkatli, dürüst, haysiyetli, şerefli, disiplinli, işine bağlı fertler yetiştirerek, bu değerlerin toplumda **sürekli olarak genç nesillere aktarılmasını** sağlamaktadır.

Batı hümanizminin insana değer vermeyen yönünden yakını; bunun yerine islâmiyetin insana değer veren hümanizminin eğitim yoluyla kazandırılması gereğini dile getirir. İslâmiyetin değerlerini yaşayan bir insan tipi, onun idealidir. Dini değerlerin sarsılmaması, aksine güçlendirilmesi gerektiğine, bu değerlerin milletin gelişmesini engellemeyeceğine inanır ve bunu savunur. Kısaca, Türk-islâm ahlâkından kaynaklanan, bu kültürün değerlerini **gerçeklik** olarak kabul etmiş, yâni bu kültürün ortaya koyduğu dünyâ görüşüne sâhip, bu değerlerdeki ahlâkî meziyetleri kişiliğinde toplamış insan yetiştirmek, Âkif'in

eğitimden beklediği idealdir denilebilir. Ona göre bu değerler, bir toplumu davranış, düşünce ve duygu bakımından bir millet yapmaya yeter değerlerdir. Milli ahlâk ile milli rûhun aynı şey olduğunu kabul eder. Fazilet hissinin ihsanlarda Allah korkusundan kaynaklandığını; insan olmak için bunun vazgeçilmez bir unsur olduğunu ileri sürer. Bu konuda söylediklerine bakalım :

«Zebûn-kûş Avrupa bir hak tanırk i: kuvvettir.»

(Fatih Kürsüsünde, s. 267)

«Bir halâs imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli.» (Hâtıralar, s. 319-320)

«Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...» (Hâtıralar, s. 311)

«Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklerden çekilmiş farzedilsin havfı Yezdân'ın
Ne irfânın kalır te'siri kat'iyyen, ne vicdânın.

.....

Fakat ahlâkın izmihlâli en müthiş bir izmihlâl;
Ne millet kurtulur, zirâ ne milliyet, ne istiklâl.
Oyuncak sanmayın! Ahlâk-ı milli, rûh-u millidir;
Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllidir.» (Hâtıralar, s. 307)

«Sırr-ı terakkinizi siz,
Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
Çünkü her noktada taklid ile sökmez hareket.
Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesâinize son sür'atini.
Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin, yalnız.»

(Süleymâniye Kürsüsünde, s. 187)

«Demek, birincisi ilmin: Hayâta nâfi'dir.
O halde bizimkiler sadre hiç değil şâfi.
Fünûn-ı müsbeteden istifâdemiz menfi.»

(Hâtıralar, s. 346)

«Başta imân-ı hakikî geliyor, sonra salâh,
Sonra hak ,sonra sebat. İşte kuzum insanlık.»

(Âsım, s. 419)

«Medeniyyet denilen kahpe, hakikat yüzüstü»

(Âsım, s. 425)

«Dinledin, gördün a oğlum, ne bozuk terbiyemiz!

Ne yapıp yapmalı, insanlığı öğretmeliyiz.

Şu bizim halkı uyandırmadadır varsa, felâh (Köse İmam, s. 129)

Tenkidci düşünce, muhâkeme, olgunluk, bağımsızlık, kendini gerçekleştirme, ferdi imkânların çok yönlü olarak geliştiril-

mesi, ferdi mutluluk hakkı şuuru, sağlam bir benlik, zulme ve tehlikelere karşı duyarlık ve hoşgörüsüzlük, işbirliği, dayanışma ve yardımlaşma şuuru, yaşamaktan zevk alma, insanlık, hakkaniyet v.b. gibi vasıfların eğitimle yeni nesillere kazandırılması da, Âkif'in eğitim idealleri arasındadır. Ayrıca yeni neslin tecrübi-rasyonel bilimin metodolojisini kaynağından alarak, taklitçiliğe düşmeden, çalışmayı ibâdet kabul edip gece-gündüz çalışarak, «neme lâzımcılık ve adam sende» cilikten kurtarılaraq yetiştirilmesi gereğini belirtir. Radikal ve ütöpik değildir; millî ve demokratik bir eğitim ideali vardır. Mevcut değerlerin geçmişteki değerlerle dengelenmesini, bu değerlerin aksayan yönlerinin düzeltilerek yeni nesillere kazandırılmasını arzu eder. Batı medeniyetinin vahşiliğine düşman oluşu, bu medeniyetin iki yüzlü, çıkarıcı, insanı mutlu etmeyişi ve insana değer vermeyişindendir.

Eğitim idealinde Âkif, en yüce değer olarak «insanın kendine hâkim olması»nı kabul eder. «Âsım» adlı şiirinde görebileceğimiz gibi, kendine hâkim olabilen, vatani ve milleti için canını fedâ edebilecek, kahraman, cesur bir insan onun için ideal insan örneğidir. İnsanın duygularıyla ilgili değerlerine; milletin yararına olduğu müddetçe değer verir, bunların kazandırılmasını savunur, bencil insana düşmandır. İnsanın değerleri, duyguları ve duygu ilişkilerinin çevre tarafından etkilendiğini ileri sürer ve eğitim için çevrenin «eğitim zemini» olarak düzenlenmesi gereğini vurgular. İdeal bir eğitim vasatı yaratılmasını ister.

Millî duygu, iman ve inançlardan hiç bir tâviz vermeyen bir insan örneğine hayrandır, bu insana özlem duyar. İnsanın dış dünyası ile iç dünyasının uyum içinde olmasını sağlayacak, dengeli bir kişilik geliştirecek bir eğitim ideali peşindedir. Ona göre, kişiliğin derinliklerindeki imkânlar, eğitim-öğretim yoluyla ortaya çıkarılarak, bunlar millet yararına yönlendirilmelidir. İmanlı, güzel ahlâklı, bilgili bir millet yetiştirmenin eğitimle mümkün olacağına inanır. Aynı zamanda milletin ortak duygularına, sosyal bilincine ve kolektif şuur altında yatan örneklerle seslenerek İstiklâl Savaşı sırasında milletin eğitimine katılmış bir halk eğitimcisi ve bu savaşın mânevi yönden destekçisidir. O zamanki şartların olumsuzluğuna rağmen, insan unsurunun savaşın kazanılmasında bütün unsurlara gâlip gelece-

ğini, iman dolu göğsü hiç bir kuvvetin yıkamayacağını her fırsatta dile getirir. Parçalayıcı ve bölücü değil, bütünleştirici ve toplayıcı bir eğitim idealine şiirlerinde her zaman rastlanır.

Âile ile ilgili değerlerin sarsılmaması gerektiğini, âilesi sağlam olan bir toplumun yıkılmayacağını, annelerin çocuk eğitimindeki önemli rollerini; vatan, millet v.s. duygu tohumlarının âilede ekildiğini belirterek, âilenin güçlendirilmesi gereğini belirtir. Anne-baba arasında çocuk eğitimi konusundaki görüş ayrılıklarının çocuğun kişiliğine zarar verdiğine işâret eder ve bu konuda anne-babaların görüş birliği içinde olmasını ister. Bu konuda bâzı örnekler :

- «Âmâl-i tezâd üzre giderken ebeveynin
Hep böyle harâb olmada etfâl ara yerde» (Hüsrân-ı Mübin, s. 135)
- «Hülâsa, âile hissiyle cümle hissiyât;» (Fatih Kürsüsünde, s. 282)
- «Yıkmadık bir şey bıraktık... Sâde bir şey : Âile» (Âsım, s. 365)



TÜRKÇE'DE BİTİŞİK KELİME MESELESİ

Halil AÇIKGÖZ

«İmlâmız, lisânımız düzelince, lisânımız da kafamız düzelince düzelecek. Çünkü o da ancak onlar kadar bozuktur, fazla değil.»

Yahyâ Kemal

«İmlâ birliği aynı zamanda yazı dilinde, konuşmada ve eğitimde birlik demektir.»

12.12.1985

Mertol Tulum

Türkçe; tâ Kök Türkler'den beri biri birinden çok farklı alfabeler ile yazıya geçirile gelmiş bir dildir. Her alfabe, Türk dilinin yapısını şöyle veya böyle aksettirdiğinden «devir devir ve muhtelif bölgelerde gelişen yazı dilleri verimlerinde, zamanla, bir takım imlâ gelenekleri teşekkül etmiştir.»¹ Lâtin harflerini kabûlümüzden sonra da yeni imlâ meseleleriyle karşılaşmış; aradan geçen bunca zamâna rağmen O. N. Tuna'nın işaret ettiği imlâ geleneği yerine, bir başı boşluk, bir systemsizlik alıp yürümüştür. Buna en büyük sebep; dil ile uğraşanların daha 1930'lardan itibaren dilimizin yapısı ile alfabe arasında kurulması gerekli münâsebeti incelememiş ve bir takım imlâ meselelerini yeni alfabenin yapısına uygun prensiplere bağlamamış olmalarıdır.

İmlâ; bâzılarının dediği gibi, ne sâdece yazmaktaki alışkanlıktan ibârettir, ne de herkesin istediği kelimeyi istediği gibi yazmasıdır. İmlâ; dilin yapısını bozmadan alfabeye tatbikten ibârettir.

Türk dilinin günümüzdeki imlâ meseleleri şu üç ana başlık altında toplanabilir :

- a) Kelimelerin tek tek yazılışı ve bu kelimelere bâzı hal eklerinin eklenmesi sırasında meydana gelen ses değışiklikleri.
- b) Noktalama işâretlerinin yeri.
- c) Bitişik kelime meselesi.

Kelimelerin tek tek yazılışında Türkçe asıllı kelimelerden ziyâde, yabancı dillerden gelen kelimeler ve onların ihtivâ ettikleri bâzı uzun ve ince seslerin işâretlenmesi mühim bir mesele teşkil etmektedir. Bunlarla birlikte bâzı isim işletme ve hal eklerinin kelimelere eklenirken meydana gelen ses hâdiselerinin nasıl gösterileceğı tartışılmaktadır. Noktalama işâretlerinin nasıl gösterileceğı tartışılmaktadır. Noktalama işâretlerinden bâzılarının yeri ve fonksiyonu bir türlü açıklığa kavuşturulamamış durumdadır. Biz, aşağıda bu meseleler üzerinde durmayacağız. Esâsen mevzû bütünlüğü itibâriyle bu meseleler ile bâzı kelime gruplarının imlâsını birlikte ele almak gerekirdi. Biz burada bitişik kelime meseleleri ile ilgili yapıyı incelemeğe çalışacağız.

*
* *

Hatırlanacağı üzere; kelime grubu, bir dilde tek kelime ile adlandırılmayan nesne ve hareketler için birden fazla kelimeyi grup şartına uygun şekilde yan yana kullanarak teşkil ettiğimiz bir dil birliğidir. Her kelime grubunun kendine has bir yapısı vardır. Dolayısıyla her kelime grubunda kelimeler grup şartına uygun olarak bir araya gelirler ve fonksiyonlarına göre nesne veya hareketleri karşılarlar.

Türkçe'de; isim tamlaması veya iyelik grubu, sıfat tamlaması, genitif, datif, lokatif, ablatif grupları, gerundium grubu, partisip grubu, fiil ismi grubu, birleşik isim, birleşik fiil, ünvan grubu, sayı grubu, tekrar grupları, edat grubu, hitap grubu, isnat grubu, bağlama grubu, akkuzatif grubu, âitlik grubu ve kısaltma grupları olmak üzere yirmi bir kelime grubu bulunmaktadır. Bunların hepsi, yukarıda da işâret edildiği gibi, şekil ve mânâ bakımından biri birlerinden ayrılmaktadır. Bu kelime grupları yapı itibâriyle iki veya daha fazla mânâlı veya vazîfeli kelimelerin biri birine sımsıkı bağlanmasıyla teşkil edilirler.

Türkçe'de bitişik kelime meselesi², işte bu kelime gruplarından bir kısmının husûsî kullanışlarda nasıl yazılacağı meselesinden doğmuş bulunmaktadır.

Günümüzde bâzı dil bilgisi ve imlâ kılavuzu yazarları, Türkçe'nin **eklemeli bir dil** oluşuna dayanarak eklerde olduğu gibi bâzen **kelimelerin de bitıştırilebileceği** kanâatini taşımaktadırlar. Halbuki **J. Deny**, Türkçe'yi «**Mürekkebe isimleri olmayan**» bir dil olarak vasıflandırmaktadır³. Fakat bu hususta **Tahsin Banguoğlu** «kelime dağarcığımızın yaratıcı kaynaklarından biri de birleşimdir. İki veya daha çok kelimeyi farklı bir kavram karşılamak üzere belirli şekiller içinde bir araya getirerek birleşik kelimeler kazanırız... Terkipçi bir dil olan Türkçemizde birleşik kelimeleri birlikte yazmak eğilimi kuvvetlidir. Yazılıştaki bitıştirmenin zamanla ilerleyeceğini tahmin ediyoruz. Bu kitapta da (Türkçenin Grameri) bitişik yazılışa biraz daha çok yer verilmiştir.»⁴ diyerek kelimelerdeki bitişme temâyülüne işâret etmekte, kitabında kullandığı pek çok dil bilgisi terimini ve misal aldığı kelimeleri bitişik yazarak ortaya koyduğu prensibi uygulamış gözükmektedir. **Tahir Nejat Gencan**, «Her dilde yeni varlıkları, yeni kavramları adlandırmanın; yeni sözcük yaratmanın en önemli, en zengin yollarından birisi de **birleştirme**'dir. Dilimizde birleşmiş sözcükler çoktur ve çeşitlidir. Birleştirme yoluyla de yeni sözcükler yaratılmaktadır»⁵ ifâdeleriyle bir bakıma **T. Banguoğlu**'nu tekrarlamaktadır. Gerçi daha önce **Beşir Göğüş**⁶, **Muharrem Ergin**⁷ ve isimlerini sayamayacağımız başkaları da bu bitişik kelimelerin nasıl yazılmaları gerektiği husûsunda bir takım prensipler ileri sürmüşlerdi. Fakat onlarda, kelimeleri fazlaca bitıştirme temâyülü yoktur. **Vecihe Hatiboğlu**⁸ ise, **T. Banguoğlu**, **T. N. Gencan** ile aynı görüşü paylaşarak kelimeleri bitişik yazmanın gerekçelerini müstakil bir makâle çerçevesinde işlemiştir.

Son olarak **Mertol Tulum**, imlâ meselelerini, diğer imlâ kılavuzlarını da göz önünde bulundurarak yeniden ele almış ve «Asıl olan, derecesi ne olursa olsun, bir kelime grubunun anlam bütünlüğü kazanmış olmasıdır. Buna göre de bir 'sözlük kelimesi' değeri kazanmış olan her kelime grubunu birleşik kelime saymak lâzımdır»⁹ diyerek bir prensibe bağlamağa çalışmıştır. **M. Tulum**; **Yeni İmlâ Kılavuzu**'nu hazırlarken, mânâyı esas almadığını, bitişik kelime meselesini farklı bir açıdan ele

aldığını, **kalıplara göre** bir değerlendirme yaparak anlaşılır ölçüler vermeğe çalıştığını bildirmektedir.¹⁰ Netice itibarıyla, T. Banguoğlu, T. N. Gencan, V. Hatiboğlu ve başka bitiştirme taraftarlarının aksine, M. Tulum, pek çok bitiştirilmiş kelimeyi ayrı yazmak prensibini benimsemiş ve şimdiye kadar Türkçe'de yerleştirilmeğe çalışılan imlâ anlayışından farklı bir yolu tercih etmiş bulunmaktadır. Gerçi daha önce M. Ergin, işlediği her kelime grubunun imlâsına da işaret etmek suretiyle ayrı yazılması gerekli şekilleri göstermiştir.¹¹ Buna rağmen kelime gruplarının husûsi kullanılışlarının imlâsı bir türlü kesin hatlarla belirlenememiş durumdadır. **Mehmet Özgedik**, «**Kelime Gruplarının İmlâsı**»¹² adlı yazısında karışıklığı giderecek çalışmaları beklediğini bildirmişti. Fakat yeni bir düzenlemeye kavuşan **Türk Dil Kurumu**'nun çıkardığı **İmlâ Kılavuzu** gazete ve dergilerde yeni tartışmalara yol açmıştır.¹³ **Hasan Eren**'in hazırladığı anlaşılan İmlâ Kılavuzu ile Mertol Tulum'un neşrettiği Yeni İmlâ Kılavuzu etrafında ciddiye alınabilecek tek yazı **Mehmet Özgedik** tarafından kaleme alınmıştır.¹⁴ M. Özgedik, «İmlâ Kılavuzu'nun yayınlanması ile 'karışıklık nisbeten önlenecek, Türkçemiz ses husûsiyetlerini gösteren bir imlâyâ kavuşacak, kânunla görevlendirilmiş ilmi bir devlet kuruluşunun koyduğu prensiplere herkes uyacak' diye düşünenler hayâl kırıklığına uğramıştır»¹⁵ hükmüyle hakikaten herkese tercüman olmuştur.

Bitişik Yazmak :

Türkçe'de bâzı kelimeleri bitişik yazma temâyülü, ilk nazarda, dilimizin son ekli bir eklemeli dil oluşunun telkin ettiği bir kanâat olsa gerek. Yazıldığı pek çok farklı alfabeler, devreler ve uzun geçmişi dikkate alınarak tedkik edilecek olunursa, Türkçe, hakikaten, zannedildiği gibi **kelimeleri bitiştirme temâyülünde bir dil midir?** Asırlardır devamlı gelişmeler ve değişmeler kaydeden bir dilde acaba bitişmeye tâbi kaç kelimeye rastlamak mümkündür? Türk dilinde yapı bakımından **bitişen unsurlar** acaba **mânâlı kelimeler** mi, yoksa **vazifeli kelimeler** midir?

Türkçe'de bitişen unsurlardan biri, üst üste gelen ve ek yığılmaları teşkil eden yapım ve çekim ekleri¹⁶ hâriç, meselâ şahıs zamirlerinde görülmektedir :

bilür ben/men = bilirim	bilür biz = biliriz
bilür sen = bilirsin	bilür siz = bilirsiniz
bilür ol = bilir	bilür olar = bilirler

Burada, sondaki şahıs zamirleri zamanla birer şahıs eki hâline gelmişlerdir.

Bâzı son çekim edatlarının kendisinden önceki kelime ile Türkçe'deki vokal birleşmesi (contraction) hâdisesi dolayısıyla birleştikleri görülmektedir :

$$\boxed{\text{kelime}} \mid v + v \mid \boxed{\text{kelime}} \mid \overset{a}{17}.$$

ne ise = neyse	şu ile = şöyle
ne asıl = nasıl	o ise = oysa
ne için = niçin	bu ara = bura
bu ile = böyle	şu ara = şura
o ile = öyle	o ara = ora

Yine bunlar gibi «şu imdi = şimdi» olurken, isim tamlaması ve sıfat tamlaması şeklinde ortaya çıkan aşağıdaki örneklerde de vokal birleşmesi meydana gelmiştir :

$$\boxed{\text{kelime}} \mid v + v \mid \boxed{\text{kelime}} \mid$$

kahve altı = kahvaltı	kendi özi = kendisi
cuma ertesi = cumartesi	sütlü aş = sütlaç / sütlaş

Sayı isimlerinde «sekiz on = seksen», «dokuz on = doksan» ve isim tamlaması şeklindeki «bilek yüzük-ü = bilezik», «pazar ertesi = pazartesi» örneklerini daha fazla çoğaltmak mümkün değildir. Hece düşmesi (haplologie) hâdisesi ile de «pek iyi = peki», «kim ise ne = kimse», kelimeleri ortaya çıkmıştır.

Bu, birden fazla kelimenin bitişmesi sırasında bir takım ses hâdiselerinin meydana geldiğini, hattâ bitişen iki kelimeyi artık hatırlatmayacak derecede bâzı ses değişikliklerinin vukû bulunduğunu tesbit ediyoruz. Halk dilinde ve çeşitli ağızlarda bu ses değişikliklerine daha sık rastlanmaktadır :

bir yıldır = bıldır vb.

Sözlü ifâdelerde «ne eylesin = neylesin», «ne oldu = n'oldu» şekline girerken, biz bunları imlâda yine ne eylesin, ne oldu şeklinde göstermekten geri kalmıyoruz. Tıpkı bunun gibi bir zamanlar «eyyam ola»'nın «heyamola» oluşu gibi «ne haber» halk dilinde «n'aber»'e dönüşmektedir.

Dil bilgisi ve imlâ kılavuzu yazarları bütün bu şekilde kaynaşmış kelimelerin imlâsında anlaşmış bulunuyorlar. Tarafların anlayamadığı kelimeler, şekilce kaynaşmamış kelime gruplarının yazılmasıdır. Pek çok örneğinin yanında bâzı kelime gruplarının niçin bitişik veyâ ayrı yazılması gerektiği noktasında ileri sürülen sebep ve görüşler biri birinden farklıdır. Şekilce kaynaşmanın yanında bir mânâca kaynaşmadan da söz edilmektedir. Bitiştirme taraftarları; tamlamayı teşkil eden kelimelerden biri veyâ her ikisi birden hakiki mânâlarını az veyâ çok kaybederek grup içinde yeni bir mânâ ve yeni bir vurgu kazanır, dolayısıyla kelimeleri bitiştirmek için mânâ kaynaşmasını ve vurguyu da dikkate almak gerekir, fikrindeler. **M. Tulum**, «şekil değişikliği ve vurgu birleşik kelimenin târifinde ayırd edici unsurlar olarak değerlendirilebilir»¹⁸ derken, bir ölçüde şeklin ve vurgunun ehemmiyetini göz önünde bulundurmaktadır. Görüldüğü gibi M. Tulum için de bitişik kelimenin tâyin edilmesinde ayırd edici esas ölçü; «derecesi ne olursa olsun, bir kelime grubunun anlam bütünlüğü kazanmış olmasıdır.»¹⁹

Yine hatırlanacağı üzere, kelime gruplarının hepsinde, grubu teşkil eden kelimeler arasında, derecesi ne olursa olsun, mânâca bir kaynaşma zâten vardır. Grubu teşkil eden her kelime tek başına grubun verdiği mânâyı veremediği için, kelimelerin hakiki, mecâzî ve sıralanış yerlerine göre içinde bulundukları grubun mânâsına kattıkları birer mânâları vardır. Dolayısıyla, farklı kelimelerin grup teşkil ettikleri anda, fonksiyonlarına göre mânâca kaynaşmaya da iştirak ettikleri bir hakikattir. Aynı tamlamadan geldikleri halde, bâzılarının az, bâzılarının çok kaynaştıklarına göre kelimeleri ayrı veyâ bitişik yazmağa kalkışmasının bir ölçüsü olamaz. Meselâ belirsiz isim tamlaması kalıbı ile ortaya çıkmış bâzı kelimeleri bitiştirirken, bâzılarını ayırmanın anlam kaynaşmasına göre bir ölçüsü yoktur.²⁰ **S. S. Mayzel**, belirsiz isim tamlamasının tam yirmi bir madde tutan

fonksiyonlarını tesbit etmiştir ki, bunlar arasında bitişirmeyi gerektirecek belli bir işaret bulunmamaktadır.²¹

Yine aynı şekilde, kelime bitişirmek için en müsâit kelime gruplarından biri olan sıfat tamlamasında da **anlamca kaynaşma** meselesi etraflıca değerlendirilmelidir.²² Esâsen sıfat tamlaması kalıbında yer alan tamlayan ve tamlanan taraflar, kendi hakiki mânâlarını kolayca bırakmağa müsâit bir fonksiyona sâhiptirler. Tamlamada yer alan kelimelerden her birinin vasıflandırma, benzetme ve belirtme fonksiyonlarıyla birer mecâzî mânâ kazanmaları çok daha kolay olmaktadır. Dolayısıyla bitişik kelime meselesinde dâimâ bir deyimleşme kategorisi de karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta Ö. A. Aksoy'un, Beşir Göğüş'ün, V. Hatiboğlu'nun ve T. Banguoğlu'nun deyim ile bitişik kelime ayrılığına çektikleri dikkat yerinde ve isâbetlidir.²³ Deyimlerin çoğunun her hangi bir kelime grubu yapısı içinde kalıplaştıkları, dolayısıyla yapıdan ziyâde **semantik** inceleme alanı içinde değerlendirilmeleri gerektiği gözden uzak tutulmamalıdır. Sıfat tamlaması yapısında olduğu halde deyim mi, bitişik kelime mi olduğuna karar verilemeyen bir çok tamlama ile karşı karşıyayız. Tamlamada bir **sözlük kelimesi değeri** aramak gerekirse sâdece nesne adları hâline gelen sıfat tamlamalarının bu vasıfta oldukları unutulmamalıdır.

Dil bilgisi ve imlâ kılavuzu kitaplarında bitişik yazılması gerektiğine işaret edilen mühim bir yığın kelimenin de partisip grubu yapısında olduğu görülmektedir.²⁴

Partisip grubunun, partisipli bir fiil ile, fiile bağlanabilen unsurların öne getirilmesiyle teşkil edildiğini biliyoruz. Fiile bağlanabilen unsurlar, yalın, akkuzatifli, datif, lokatif, ablatifli, son çekim edatlı dil birlikleri olabilir. Dolayısıyla partisip ekinin bağlandığı fiil esas fiil karakterinde bir fiildir. Esâsen fiiller ile ona bağlanan unsurlar öyle rast gele bitiştirilemeyeceğinden partisip grubu yapısında ortaya çıkmış dil birliklerinin ayrı yazılması gerekmektedir.

Partisip ekleri geçici isimler yaptığı gibi kalıcı isimler de yaptığından, isimleşmeyle berâber deyimleşme hâdisesini de birlikte getirirler. İsim ve sıfat tamlamalarında olduğu gibi, **sözlük kelimesi değeri**nde kalıcı isimler partisip grubu yapısında ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla partisip grubu görünüşün-

deki tamlamaların hangilerini deyim, hangilerini sözlük kelimesi değerinde bitişik kelime olarak göreceğimiz etraflıca değerlendirilmelidir.

Tekrar gruplarından, isnat grubundan, ünvan grubundan, datif, lokatif, ablatif gruplarından, birleşik isim, sayı grubu ve kısaltma gruplarından da bazı kelimelerin bitleştirilmekte olduğu görülmektedir.²⁵

Buraya kadar isimlerin isimlerle çeşitli kelime grupları kalıbı yapısında bir araya gelerek teşkil edilmeğe çalışılan bitişik kelimelerin meydana getiriliş şartlarını gözden geçirmiş olduk.

*
* *

Bitişik kelime teşkilinde baş vurulan bir başka yol da birleşik fiil kalıbıdır.

Yardımcı fiiller ile teşkil edilen kelime gruplarının imlâsı isim veyâ fiil üzerine kuruluşlarına göre farklılıklar arz etmektedir. İsimler ile yardımcı fiillerden *ol-*, *et-*, *eyle-* en çok; *kıl-*, *yap-*, *bulun-* ise daha az kullanılır.

İsim üzerine kurulu birleşik fiillerde, kelime hangi sesle biterse bitsin, isim Türkçe ise bütün yardımcı fiiller ayrı yazılmaktadır :

a)	<u>Türkçe isim</u>	v/k	v/k	<u>yardımcı fiil</u>
	yardım et-			boş bulun-
	deli ol-			alt et-
	söz et-			dank et-

Yabancı dillerden gelen ve sonu vokal veyâ tek konsonantla biten kelimeler de Türkçe isim gibi muâmele görmektedir :

b)	<u>Yabancı isim</u>	v/k	v/k	<u>yardımcı fiil</u>
	telefon et-			ilân et-
	ciro et-			banyo yap-
	grip ol-			spor yap-

Yabancı dillerden gelen ve sonu şeddeli veyâ çift konsonantla biten kelimeler ile vokalle başlayan yardımcı fiillerin imlâları bazı farklılıklar göstermektedir :

c)

Yabancı isim

 kk — v

yardımcı fiil

reddet-, hallolun-, zemmet-, hisset-.

Sonu çift konsonantlılardan, Türkçe'de tek başına yazıldıklarında son iki konsonantı arasına vokal konulanlar, yardımcı fiillerle kullanıldıklarında bitişik yazılmaktadır :

emret-, naklolun-, seyret-, neşrolun-, hapset-, hatmet-.

Yapı bakımından farklı oldukları halde, bitişik yazılan birleşik fiillere de rastlanmaktadır :

nakzet-, mahvol-, afvet/affet-

Son iki konsonantı arasında vokal kullanılarak yazılan bazı yabancı kelimeler ayrı yazılmaktadır :

akıl et-, zehir ol-/et-.

Batı dillerinden gelen ve sonu çift konsonantla biten isimler ile yardımcı fiiller ayrı yazılmaktadır :

ç)

Yabancı isim

 kk v/k

yardımcı fiil

şarj et-, deşarj ol-, egoist ol-.

Arapça'dan aldığımız ve sonu hemze veyâ ayın ile biten isimler ile yardımcı fiillerin teşkil ettiği birleşik fiillerin imlâsı da farklı farklıdır. Bir kısmı bitişik, bir kısmı ayrı yazılmaktadır :

d)

Arapça isim

ayın v
hemze

yardımcı fiil

cem'et-

semâ' et-

def'et-

ibrâ' olun-

İsim köklü birleşik fiillerde isim kısmı partisipli bir unsur olduğunda kelimeler ayrı yazılmaktadır :

e)

Fiil

 partisip eki k/v

yardımcı fiil

gelmiş ol-, alacak ol-, görmüş bulun-.

Görüldüğü gibi burada altı ayrı yapı ile karşı karşıyayız. Bunlardan sâdece c ve e kategorisindeki şekillerden ancak bir kısmı bitişik yazılmaktadır. Yardımcı fiillerin bitiştirildiği bu

isimler tek tek yazıldıklarında (haciz, akis, hatim, seyir, sabır, hapis, nakil; red, zem, his, hal, gibi) bir takım ses değişikliklerine uğramaktadır. Herkesin bu ses değişikliklerini bilmesine imkân yoktur.

Bitişik kelime o derece bitişmiş bir yapıya sâhiptir ki, dışarıdan her hangi bir unsuru alamaz, birleşme noktasında tam bir şekil kaynaşması vardır. Halbuki isim üzerine kurulu birleşik fiillerde **mı/mi**; **mu/mü** soru eki ve dahi = **da/de** kuvvetlendirme fonksiyonlu sona gelen edat, iki unsur arasına girebilmektedir. Dolayısıyla bitişme, istenildiği ölçüde tam olamamakta, dışarıdan gelen en küçük bir müdâhale bitişik yapıyı bozmaktadır. Böylece bitişiklik ortadan kalkı vermektedir.

cem' mi ol-	afv mı et-
neşir mi ol-	nakz mı et-
sabır mı eder	his mi et-
cem' de et-	afv da et-
neşir de et-	nakz da et-
sâhip de et-	his de et-

Aynı şekilde -lar/-ler çokluk eki de isim unsurunu çokluk kıldığında yardımcı fiil ayrı yazılmaktadır:

afvlar et-, neşirler et-, emirler et-, redler et-, seyirler et-, hatimler et-, zemler et-.

Son çekim edatlarından bazıları isim ile yardımcı fiil arasına girdiğinde yapı yine bitişik olmaktan çıkmaktadır:

zehir gibi ol-, zıd gibi ol-, hapis gibi ol-, kayıp gibi ol-, zem gibi ol-, akis gibi ol-, zulüm gibi ol-.

Dikkat edilirse burada son çekim edatlı kısım yardımcı fiilin zarfı hâline gelmektedir.²⁶

*
* *

Fiil üzerine kurulan birleşik fiillerde ise yapı daha farklıdır. Yardımcı fiil olarak **bil-**, **ver-**, **gel-**, **gör-**, **kal-**, **yaz-**, **ko-** ve **koy-**, **dur-** kullanılmakta, esas fiil kısmı gerundium eklerinden birini almış olmaktadır.

[Esas fiil] + [gerundium eki] yardımcı fiil

al-a bil-, gel-i ver-, bak-a kal-, dur-a koy-, al-ı ko-, öl-e yaz-, istey-i gör-, koş-up dur-.

Buradaki birleşik fiilin mânâsını esas fiil vermektedir; yardımcı fiil, gerundiumlu hâli sâdece çekimli kılan bir unsur durumundadır. Yukarıdaki şekillerden «yalnız **bil-** yardımcı fiilini berâber yazmak eğiliminin» varlığına işâret eden M. Ergin'e²⁷ mukâbil diğer imlâ kılavuzu yazarlarında **-ıp/-ip; -up/-üp** gerundiumlu şekiller hâric, **hepsini bitişik yazmak** düşüncesi hâkimdir.²⁸ Türkiye Türkçesi'nin dışındaki Türk şive ve lehçelerinde karışıklık görülmektedir.²⁹ Meselâ Türkiye Türkçesi'ne en yakın bir şive olan Âzeri Türkçesi'nde birleşik fiiller ayrı yazılmaktadır. Ferhad R. Zeynalov ise bu hususta «bütün bu birleşik eylemler (fiiller) bitişik halde, bir arada yazılmalıdır»³⁰ demektedir.

Yabancı Dillerin Tesiri :

İnsan hayatına her gün yeni keşfedilen, icâd edilen nesneler giriyor. Bir yere kadar sınırlarımızın dışında cereyan eden bu buluşlar, keşifler âlemini biz sonradan öğreniyor, geriden takib ediyoruz. İcâd ettiği nesnenin adını, icâdcı kendi dilinden bir kelime ile karşılamaktadır. Aşağı yukarı yüz elli sene den beri ilmin her sâhasında tercümeler yapıyoruz. Yer yüzünde ayakta kalabilmek için bu tercümeler hem lüzumlu hem de faydalıdır. Fakat **başka dillerden tercüme yapanlar kendi dillerinin yapısını bilmezlerse, pek çok yabancı dil birliğini kendi dillerine aktarırlar.** Nitekim 8. - 10. asırlarda Sanskritçe'den, 10. - 19. asırlar arasında Arapça'dan ve Farsça'dan yapılan tercümelerle Türkçe'ye pek çok yabancı dil unsurunun girdiğine şahid olmaktayız.

Bir dilin yapısını başka dillerden tek tek alınan kelimeler bozmaz, bozamaz. **Dilin yapısını başka dillerden alınan kelime grubu ve cümle kalıpları bozar.** Hatırlanacağı üzere, bir dilin yapısını, kelimelerin, kelime grubu ve cümle içinde sıralanış tarzı ve aldığı hal ekleri tâyin eder. Başka dillerden kendisine tercümeler yapılan dilin karşı karşıya kaldığı tehlikeli vaziyet işte bu noktadan başlar. Bir başka dilin kelime grupları yapısını ve cümle kuruluş tarzını aynen almak, dili kendi yapısından uzaklaştırmak demektir.

«Yeni Lisan»cılarının dili sâdeleştirme yolunda attıkları en mühim adım, şüphesiz, Türkçe'yi **yabancı tamlamalardan kurtarmak** olmuştur.³¹ Kısa zamanda dilimizdeki Arapça ve Farsça tamlamalar çözülmüş, yerlerine Türkçe tamlamalar geçmiştir.

Fakat zamanla Batı dillerinden yapılan tercümeler ile Türkçe'ye o dillerin tamlama kalıpları da girmeğe başladı. Günümüzde Batı dillerindeki bitişik kelimeler aynen muhâfaza edilerek Türkçe'ye aktarılmaya çalışılmaktadır. Bir başka ifade ile Batı dillerinde tek veyâ bitişik yazılan kelimelerin Türkçe karşılıkları da tek veyâ bitişik kelime olmak mecbûriyetindeymişcesine, yapının aynen Türkçe'ye aktarıldığına şahid olmaktayız.

cooperation = işbirliği, international = milletlerarası, aéroport = havaalanı, aucun = hiçbir, tout = herşey, préjugée = önyargı, sociologie = toplumbilim, fenomenologie = görüngübilim.

Bilhassa tercüme kitaplarda veyâ dil mantığına bir başka dilin yapısının hâkim olduğu kimselerin yazılarında, yukarıdaki yapılaşta pek çok kelime bulmak mümkündür.

«Dilimizin hususilik ve ihtiyaçlarını bilmeyerek ve düşünmeyerek yabancı yazılışları taklitte meydana getirdiğimiz bitişik yazma kâidelerinde tutarlı olmaktan (...) uzağız. Halkımızın dil duygusuna aldırmayarak direnmemiz sonunda imlâmız bu bakımdan da tam bir başı boşluk içindedir»³² diyen **Mecdut Mansuroğlu**'nun Batı dilleri tesiri ile Türkçe'de kelimeleri bitişik yazmak meselesindeki ikâzına zamânında kulak verilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki dilcilerin (1920 sonrası) başlangıçta Batı mekteplerine bağlılıkları (bilhassa **A. Caferoğlu**, **R. R. Arat**, **T. Banguoğlu** Alman mektebinden gelmedir) da bitişik kelime meselesinde Almanca'yı örnek almalarına sebep olmuştur.

Teklifler:

1952 de **M. Mansuroğlu**'nun «Türkçe'de bitişik yazmayı en aza indirmek» teklifine,³³ 1958 de **M. Ergin**'in aynı istikâmetteki görüş ve tesbitlerine,³⁴ 1962'de **B. Göğüş**'ün «kelime gruplarının ayrı yazılması gerektiğini baştan kabul ederek, ancak bitişik yazılanlar için **kural koymak**» görüşüne³⁵ rağmen, Türk matbuatında günden güne derecesi ve mâhiyeti artan bir bi-

tişik yazma modası alıp yürümüştür. Bu modanın yaygınlaştırılmasında en büyük payı eski TDK kılavuzları ve sözlükleri almaktadır.³⁶ Eski TDK mensuplarından bir kısmının, kurum bir dernek statüsünde olduğu halde, siyâsi ve ideolojik baskılarla bâzı resmî ve resmî olmayan kuruluşlara tesir etmeleri neticesinde, pek çok başka dil unsurları gibi bu bitişik kelimeler ders kitaplarına ve resmî yazışmalara kadar girmiştir. Hattâ bâzı müesseselerin adını teşkil eden kelimeler bir zamanlar bitişik değil iken, daha sonra bitleştirilmiştir. Tabelâlar, kaşeler ve kâğıt başlıkları buna göre yeniden düzenlenmiştir. İlk okul, orta okul adları ilkökul'a, ortaokul'a çevrilmiştir.

Bu mevzûda H. Eren'in İmlâ Kılavuzu için çok, M. Tulum'un neşrettiği Yeni İmlâ Kılavuzu için daha az olmak üzere bir seneye yakın bir zamandan beri çeşitli yazılar yazılmıştır.³⁷ Bitişik kelime meselesinde, eski kurumcuların daha ziyâde bitişik yazmayı devam ettirmek düşüncesinde oldukları, bunun için de «alışkanlık, yerleşmiş yazım, resmî kuruluşların adlarını değiştirmenin getireceği masraflar, yaygın kural» gibi ilmi hiç bir dayanağı olmayan sebepler ileri sürdükleri görülmektedir.³⁸

Kelime bitiştirmeyi bizden önce modalaştıran ülkelerde karışıklık hâlen sürüp gitmektedir. Bizde ise bitiştirmede bu kadar ısrar etmenin sebebi bir türlü anlaşılamamaktadır.

Vurgu Meselesi:

Her kelimenin tek tek kendisine has bir vurgusu vardır. Hattâ aynı kelimenin kullanım yerine göre vurgusunun değiştiğini biliyoruz.

Yalın'z adam bilir.

Ya'lnuz adam bilir.

cümlelerinin mânâları yalnız kelimesinin vurgusuna göre değişir.

Kelime grubunda yer alan her kelime kendi vurgusunu kaybeder ve grubun vurgusunu kazanır.

Bitişik kelimenin, artık bir bitişik kelime sayılabilmesi için vurgusunun da değiştiğini ileri sürerek bitişik kelime teşkilin-

de vurguyu ayırd edici bir ölçü olarak alan görüşler de vardır.³⁹ Hakikaten, kelimeleri bitişik kelime hâline getirmede vurgu temel unsurlardan biri midir? Bitiştirilmesi gerekli görülen kelimelerin vurgusunun değişmesine tesir eden âmiller acaba nelerdir?

Bir kelime grubunu; has isim, soy isim, müessese ismi, yer ismi, deyim ve terim olarak kullanmak istediğimizde vurgu sistemi elbette bu saydığımız kategorilerin prensiplerine bağlanır. Bilhassa yer isimlerinde ve has isimlerde kelime ister tek kelimeden, isterse bir kelime grubundan ibâret olsun, dâimâ yer ismi veyâ has isim vurgusu ile vurgulanır. Dolayısıyla yer ismi veyâ has isim olarak kullanılan kelime grupları, bir kelime grubu olmaktan çıkarlar, grup mânâlarını bırakarak mânâsızlaşırlar. Yer isimlerinin, has isimlerin dil bilgisi bakımından birer **temsîl ismi** olmaktan öteye hiç bir mânâları yoktur. Dolayısıyla has isim ve yer ismi olarak kullanılan kelimelerin vurguları kendi grup vurgularını değil, kullanım yerlerinin fonksiyonlarına göre kazandıkları vurguyu aksettirirler.

Diğer taraftan; terim mâhiyeti kazanmış (bir nesne ismi olarak kullanılan bütün kelime grupları) kelime gruplarından bir kısmı bitiştirildiğinde Türkçe'nin vurgu sistemi alt üst olmaktadır.

Üniversite son sınıf talebeleri üzerinde yaptığımız testlerden elde ettiğimiz neticeler şunlar olmuştur :

a) Talebe, bitiştirilen kelimeleri okumakta veyâ seslendirmekte güçlük çekmektedir.

b) Bitiştirilmiş kelimelerin bulunduğu cümlelerin mânâsını kolayca kavrayamamaktadır.

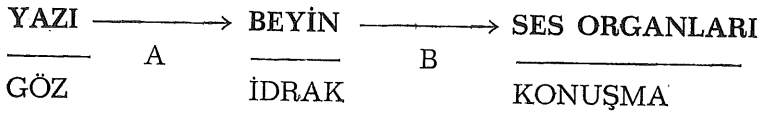
c) İçinde bitişik kelime bulunan cümleler ile bitişik kelime olması muhtemel kelimelerin bulunduğu cümlelerin talebeler tarafından çabucak yazılması istendiğinde, talebenin dâimâ bir tereddüt geçirdiği gözlenmektedir.

ç) Kendilerine daha önce derslerde bitiştirilmesi gerekli kelimeler ile bitiştirilmemesi gerekli kelimeler hakkında bilgiler verildiği halde, derslerde gösterilen bitişik ve ayrı yazılan örnekler de dâhil, bu kelime gruplarının ekseriyetle farklı yazıldıkları görülmektedir.

d) Yer ismi, müessese ismi, has isim, soy isim, deyim ve terim mâhiyetindeki bitişik kelimelerin ilk harfleri onların her hangi bir has isim, deyim ve terim olduğunu göstermeyecek tarzda küçük harfler ile yazılarak talebelerin okuması istendiğinde vurgu hatâlarının alabildiğine arttığı tesbit edilmiştir.

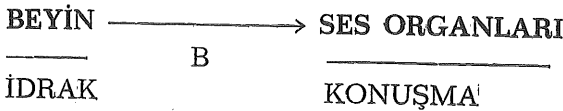
Görüldüğü gibi, bitleştirilmiş kelimeleri okumak veya vurulamak kolay olmamaktadır. Zihin, göz yardımı ile algıladığı kelimeleri dilin tabii vurgu sistemine aktarırken, dâimâ bir güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Göz sinirleri ile beyin hücreleri arasındaki mesâfe A olsun. Beyin ile ses organları arasındaki mesâfe de B olsun.



Her hangi bir metni okumak ve seslendirmek için A ve B hattının ikisi birden kullanılır. Buna mukâbil doğrudan konuşmalarda sâdece B hattı kullanılır. A ve B hattının kullanıldığı konuşmalarda kelimeler dilin tabii vurgu sistemine kolayca aktarılamamaktadır. Her göz belli uzunluğun veya hacmin dışına çıkmış kelimeyi kolayca idrak edememektedir. Dolayısıyla metne bağlı konuşmalarda vurgu hatâlarının fazla oluşunun sebebi budur.

Buna mukâbil, doğrudan konuşmalarda (irticâlen) sâdece B hattı kullanıldığı için, biz kelimeleri, kelime gruplarını ve hatâ cümleleri ana dil duygusunun yardımıyla önceden programlanmış zihin kaynaklı vurgu kalıbına dökerek seslendiririz :



Doğrudan konuşmalarda, konuşmacının bir konuşma kuruşu yoksa kullandığı kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin vurgusu düzgün olur.

Kelime gruplarını bitleştirmeğe kalktığımızda, normal bir gözün idrak açısı aşılmakta, dolayısıyla bitişik kelimeleri ve

cümleleri yazıldığı yerden seslendirmek daha zor olmaktadır. Görüldüğü gibi okumayı da yazmayı da güçleştiren imlâ şekilleri **tabii** değildir.

*
* *

Ses Grafiği :

Türkçe kelimelerin dâimâ bir vokal uyumuna tâbi olduğunu biliyoruz. Kalın ve yuvarlak vokallerin sâdece kelime köklerinde bulunması iledir ki, Türkçe kelimelerin ses grafiği aşağıdaki şekilde gösterilebilir :



Kendisinden sonra gelen her hangi bir kelime ile bitştirilen bitişik kelimelerde ses uyumu alt üst olmaktadır. Böylece karşımıza Türkçe ses düzeni ile hiç bir ilgisi kalmayan bir yığın kelime çıkmaktadır :



enaz	birçok
denizyolu	birkaç
işadamlı	birtakım
yükseköğretim	cingöz
katırboncuğu	balıkotu
camgöbeği	gelinotu
	pisboğaz

Mecdut Mansuroğlu'nun da dediği gibi «Türkçe'de bitişik yazmayı en aza indirmekle yukarıda sayılan aykırılıklar giderileceği gibi, sözlerin biri birleri ile daha serbest münâsebet kurması da kolaylaştırılacağından, gün geçtikçe işleklik gücü artan dilimizin yeni kavramlar yaratması yolu da daha açık tutulmuş»⁴⁰ olacaktır.

NETİCE

Lâtin harflerini kabûlümüzden bu yana Türkiye Türkçesi'nin imlâsında meydana gelen karışıklıkların sebebi; dilin yapısını yazıya ne şekilde aksettireceğimizin belirlenmemiş olmasıdır.

1930'larda tesbit edilen esaslar bütün eğitim ve öğretim kurumlarında uygulansaydı ve 1940'lardan sonra dilimizin imlâsı bir takım siyâsî ve ideolojik tavrılı kimselerin ve derneklerin eline bırakılmamış olsaydı, günümüzde bir imlâ çıkmazı yaşanmayacaktı.⁴¹ Bu gün yazarlar sâdece siyâsî düşüncelerine göre değil, kullandıkları kelimelere ve hattâ yazılarında bâzı kelimeleri bitiştirip bitiştirmediklerine göre de şucu veya bucu diye adlandırılmaktadır. Hiç kimse **dilin yapısını esas alarak bir çıkar yol aramak** endişesi taşımamakta, şahsî tavrını yegâne doğru zannetmektedir. İlmî olmayan böyle bir tavır yüzünden günümüzde bir kısım kitaplar, dergiler ve yazılar maalesef okunamaz hâle gelmiş bulunmaktadır.

Kânunla kurulduğu için yaptıkları bir teklif mâhiyetinde kalmayacak, hattâ kânunlaşacak olan yeni TDK'nun ilk icraatından biri olarak çıkardığı kılavuzun baştan sona bir sistem-sizlikler sergisi olması çok geniş bir otorite boşluğu doğurmuştur. **Şöyle de, böyle de olabilir** anlayışının bir imlâ birliğine götürmesi beklenemez. Hattâ bâzı kelimelerin imlâsını zamana bırakmak, imlâ standardizasyonunu tâyin edici bir tavır olmaktan çok, imlâ karışıklığını daha da çoğaltan bir tavidir.

Biz bu yazımızda **kural koyanlara karşı**, dilimizin yapısının neleri gerektirdiğini incelemeğe çalıştık. Esâsen ilimde **kural konmaz**; mevcut yapıya göre **prensipler ve kânunlar tesbit edilir**.

İmlâ ve bitişik kelime meselesi, siyâsî ve şahsî tercihlerin dışında tutulup ilmî değer ölçüleriyle halledilmelidir.

Bitişik kelimeyi en aza indirmek veya hiç bitiştirmemek, şimdilik Türk dilinin sistemleşmesi bakımından alınacak tedbirlerin başında gelmektedir.

NOTLAR VE BİBLİYOGRAFYA

1 Osman Nedim Tuna: Bâzı İmlâ Gelenekleri Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama, TDAY - Belleten 1957, Ankara, 41 - 81. s.

2 **Birleşik kelime**; birleşik isim, birleşik fiil gibi kelime grupları ile çok karıştırıldığından biz bu yazımızda **bitişik kelime** terimini kullandık. Esâsen ayrı bir yazıda işlenecek kadar mühim bir meseledir. A. Cevdet (Emre) : **koşma** [Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Bir Anket, Birinci Kısım: Müştak Sözlük, 1933, Ankara, 17. s.]; Türkçe Sözlük: **bileşik kelime** [TDK, dış kapak 1945, iç kapak 1944, İstanbul, 6. s.]; Besim Atalay: A. Cevat'ın **koşma** terimini kullanmasını tenkid ifâdesi [Türkçe'de Kelime Yapma Yolları, 1946 İstanbul, 33. s.]; Mecdut Mansuroğlu: **bitişik kelime** [Bitişik Yazmak, Bilgi mec., nr. 63, 1 Temmuz 1952, İstanbul, 8 - 9. s.]; Muharrem Ergin: **birleşik kelime** [Türk Dil Bilgisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 785'ten genişletilmiş ikinci baskı, ilk baskı 1958], 1962, İstanbul, 374. s.]; Beşir Göğüş: **bileşik ve birleşik kelime** [Türkçe'de Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği, TDAY - Belleten 1962, 1963 Ankara, 245. s.]; Vecihe Hatiboğlu: **birleşik kelime** [Kelime Grupları ve Kuralları, TDAY - Belleten 1963, 1964 Ankara, 203. s.]; Türkçe Sözlük: **bileşik kelime** [Türkçe Sözlük, TDK yayınları, 1966 Ankara, 103 s.]; V. Hatiboğlu: **birleşik sözcük** [Türkçe'nin Sözdizimi, A.Ü. DTCF Yayınları, No: 317, 1982 Ankara, 36. s.]; Tahsin Banguoğlu: **birleşik kelime** [Türkçenin Grameri, 1974 İstanbul, 294. s.]; Tahir Nejat Gencan: **bileşik sözcük** [Dilbilgisi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, TDK Yayınları, 1975 İstanbul, 222. s.]; Sevgi Özel: **bileşik sözcük** [Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Bileştirme, TDK Yayınları, 1977 Ankara, 49. s.]; Hasan Eren: **birleşik kelime** [İmlâ Kılavuzu, TDK Yayınları: 525, 1985 Ankara, 17. s.]; Mertol Tulum: **birleşik kelime** [Yeni İmlâ Kılavuzu, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, 1986 İstanbul, 27. s.]; V. Hatiboğlu: **bileşik sözcük** [Bir Yazarlık Kiyımı, Cumhuriyet, 26 Nisan 1986]; Ömer Asım Aksoy: **bileşik sözcük** [Üç «Kılavuz» Arasında, Cumhuriyet, 10 Mayıs 1986]; vb.

3 Jean Deny: Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), 1921 Paris, tercüme: Ali Ulvi Elöve, 1941 İstanbul, 735. s.

4 T. Banguoğlu: a.g.e., 294, 296. s.

5 T.N. Gencan: a.g.e., 222. s.

6 B. Göğüş: a.g.m., 245 -- 264. s.

7 M. Ergin: a.g.e., 364. s.

8 V. Hatiboğlu: Kelime Grupları ve Kuralları, 203 - 244. s.

9 M. Tulum: a.g.e., 28. s.

10 M. Tulum: a.g.e., 29. s. Ayrıca M. Tulum ile yapılan bir konuşmada şöyle dediği görülmektedir: «Bugüne kadar TDK tarafından yayımlanan imlâ kılavuzlarında sık sık değiştirme yoluna gidilmiş, özellikle ayrı ve bitişik yazma esasları değiştirilmiştir Son olarak bütün birleşik kelimelerin

bitişik yazılması esası getirilmiş ve bu oldukça yaygınlık kazanmıştır. Şunu açıkça söyleyelim ki, birleşik kelimelerin ne olduğu ve hangi kelimelerin bitişik yazılması gerektiği henüz ortaya konmuş değildir. Ben karışıklığı önlemek için bitişik yazılması teklif edilen bütün birleşik kelimelerin ayrı yazılmasından yanayım» [Tercüman, 12 Aralık 1985].

11 M. Ergin: a.g.e., 353-375. s.

12 Mehmet Özgedik: Dil Meseleleri - Kelime Gruplarının İmlâsı, Standard dergisi, nr. 285, Eylül 1985, Ankara, 21-24. s.

13 H. Eren: a.g.e., 272. s.

Bu kılavuzun sebep olduğu tartışmalar:

Melin Has-er: İmlâ Kılavuzu [Yeni Düşünce, nr. 220, 17 Ocak 1986]; Sevgi Özel: «Yazım» Kılavuzundan «İmlâ» Kılavuzuna [Cumhuriyet, 21 Ocak 1986]; M. Selim Gökçe: İmlâ Kılavuzu [Tercüman, 24 Ocak 1986]; Ali Püsküllüoğlu: TRT ve Yeni TDK'nin İşleri [Cumhuriyet, 30 Ocak 1986]; Mehmed Kemal: Yazım Kılavuzu [Cumhuriyet, 4 Şubat 1986]; Rıza Zelyut: Türkçe'yi Nasıl Yazalım?.. [Hürriyet, 5 Şubat 1986]; Kemal Demiray: Yetersiz Bir Kılavuz [Cumhuriyet, 22 Şubat 1986]; Ömer Asım Aksoy: Dağdan Bir Aslan Doğurması Beklenirdi... 1. [Cumhuriyet, 4 Mart 1986]; Ö. A. Aksoy: Dağdan Bir Aslan Doğurması Beklenirdi 2. [Cumhuriyet, 6 Mart 1986]; Ö. A. Aksoy: Dağdan Bir Aslan Doğurması Beklenirdi 3. [Cumhuriyet, 12 Mart 1986]; Ali Püsküllüoğlu: Osmanlıcaya Dönüş [Cumhuriyet, 15 Mart 1986]; Ö. A. Aksoy: Dağdan Bir Aslan Doğurması Beklenirdi 4. [Cumhuriyet, 16 Mart 1986]; V. Hatiboğlu: Bir Yazarlık Kıyımı [Cumhuriyet, 26 Nisan 1986]; Mehmet Aydır: Yeni İmlâ Kılavuzunun Düşündürdükleri [abece, Nisan 1986]; Mehmet Özgedik: İmlâ ve Kılavuzu [Standard dergisi, nr. 293, Mayıs 1986, Ankara, 50-59. s.]; Ö. A. Aksoy: Üç «Kılavuz» Arasında [Cumhuriyet, 10 Mayıs 1986]; R. Zelyut: Türkçenin Yazımı ve Yeni «İmlâ Kılavuzu» [Hürriyet Gösteri dergisi, Mayıs 1986, 29-32. s.]; Cevdet Kudret: Cüppeli Bilginler-Bilim Bu Cüppenin Altındadır [Milliyet Sanat, 15 Haziran 1986].

Bu yazılardan bir kısmı Sevgi Özel - Haldun Özen - Ali Püsküllüoğlu tarafından Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası [Eylül 1986, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 292 s.] adlı bir kitapta toplanmıştır. Toplayıcıların bu kitaba M. Has-er'in, M. S. Gökçe'nin, M. Özgedik'in yukarıda isimlerini verdiğimiz yazılarını niçin almadıkları sorulabilir.

14 M. Özgedik: a.g.m., 50-59. s.

15 M. Özgedik: a.g.m., 51. s.

16 Zeynep Korkmaz: Türkçe'de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine, TDAY - Belleten 1960, Ankara, 173-180. s.

17 v = vokal

k = konsonant

18 M. Tulum: a.g.e., 28. s.

19 M. Tulum: a.g.e., 28. s.

20 Belirsiz isim tanılaması kalıbında olup da M. Tulum tarafından bitişik yazılmaları birer istisnâ kabul edilen şekiller:

Siyah dizilenler: âdemoğlu/ ahçıbaşı/ ayakkabı/ balayı/ buzdolabı/ cumartesi/ cumhurbaşkanı/ denizaltı/ derebeyi/ elebaşı/ insanoğlu/ külhanbeyi/ onbaşı/ subaşı/ yüzbaşı/ kayabaşı/.

Belirsiz isim tamlaması kalıbında olup da sonundaki iyelik ekleri düşürülerek kullanılanlar: başörtü(sü)/ erbaş(ı)/ gramkuvvet(i)/ güneydoğu(su)/ güneybatı(sı)/ kuzeydoğu(su)/ kuzeybatı(sı)/ şambaba(sı)/. Siyah dizilmediği halde bitişik yazılanlar: herifçiöğlü/ kahvaltı/ köpoğlü/ pazar-tesi/.

21 S. S. Mayzel: İzafet v Turetskom Yazıke (Türk Dilinde İzafet) 1957, Moskova. tanıtma: Abdülkadir İnan; TDAY - Belleten 1959, Ankara, 279-313 s.

22 M. Tulum'un **bitişik yazılır** diye işaret ettiği ve listede siyah dizdirdiği sıfat tamlamaları ile siyah dizdirmeyeceği halde bitişik yazılan sıfat tamlamalarını bir liste hâline getirdik. M. Tulum, sıfat tamlaması kalıbında ortaya çıkan kelimelerin bitişik yazılmasını icâb ettiren prensipleri şu şekilde dile getirmektedir: «Sıfat olarak kullanılan ve bir birleşik sıfat hâlinde başka bir nesneyi vasıflayanlar: açıkğöz/ karagöz/ vb...», «Dilimizde bu kalıba uyan, ancak sıfat yerine bir isimle kurulmuş bir takım birleşikler de vardır. Bunlar da bitişik yazılır: cingöz/ palabıyık/...», «Bu kalıptaki birleşiklerden aynı anlamda nesne adı olanlar da vardır. Bunlar da bitişik yazılır: kırkayak/ sarıkanat/...» [a.g.e., 32. s.].

Siyah dizilenler: adamakıllı/ ağababa/ ağabey/ akarsu/ akaryakıt/ akbaba/ akciğer/ anayasa/ asteğmen/ astsubay/ babayiğit/ balıkadam/ başbakan/ başbuğ/ başçavuş/ başkent/ başkomutan/ başkumandan/ başşehir/ başvekâlet/ başvekil/ biraz/ baykuş/ büyükanne/ cicianne/ çiftetelli/ delikanlı/ dişbudak/ hamanne / hanımefendi/ ilkbahar/ kabadayı/ karaciğer/ karafatma/ karakucak/ katsayı/ nânemolla/ sonbahar/ üstçavuş/ üstteğmen/ yanardağ/ yankesici/ yeniçeri/ yüznumara/ yüzyıl/.

Siyah dizilmediği halde bitişik yazılanlar: açığaz/ açıkğöz/ ağır ayak/ aksakal/ altınbaş/ altıparmak/ akkuyruk/ akbaş/ baltabaş/ baltaburun/ ba-baanne/ bolgerdan/ boşboğaz/ büyükbaş/ cingöz/ çakırkanat/ çakırkeyf/ çakırpençe/ çekidüzen/ çiftenağra/ çiftteker/ çiftyıldız/ daltaban/ delibaş/ demirhindi/ doludizgin/ dörtkenar/ düztaban/ elmabaş/ elmaştır/ eşdeğer/ eşkenar/ eşzaman/ giderayak/ hayırdua/ hazırcevap/ ikizkenar/ iribaş/ irikıyım/ işbu/ kababurun/ kabakulak/ kabasakal/ kabataslak/ kap-lumbağa/ karabaş/ karakılçık/ kargatulumba/ karagöz/ karabaldır/ karakulak/ kargaburun/ karayaka/ keçisakal/ kenegöz/ kepçekulak/ kepçekuyruk/ hepçesurat/ kılıçbacak/ kırkambar/ kırkbayır/ kırkgeçit/ kırkme-rak/ kırkayak/ kırkuyruk/ kızılkanat/ kızılbaş/ kılıçbacak/ kocabaş/ küçük-baş/ mercanköşk/ morsalkım/ palabıyık/ paralelkenar/ paralelyüz/ pisbı-yık/ pisboğaz/ posbıyık/ sariağz/ sarısabır/ sarısalkım/ sarıkanat/ sarı-göz/ sıkboğaz/ sivrikuyruk/ temizkan/ tepegöz/ tepetaklak/ tıknefes/ ulu-orta/ uzunkuyruk/ üçetek/ yalınayak/ yalngöz/ yalınkat/ yalınkılıç/ ye-şilbaş/ zirdeli.

Bunlar arasında, listede yer almadığı halde açıklamalar kısmında örnek olarak alınan kelimeler de ilâve edilmiştir.

23 Ö. A. Aksoy: Atasözleri, Deyimler, TDAY - Belleten 1962, 1963 Anka-ra, 131-166. s.; B. Göğüş: a.g.m., 248-249. s.; V. Hatiboğlu: Kelime Grupları ve Kuralları, a.g.y., 218. s.; T. Banguoğlu: a.g.e., 296. s.

24 M. Tulum'un bitişik yazdığı partisip grubu kalıbında ortaya çıkmış kelimeler:

Siyah dizilenler: cankurtaran/ tanksavar/ uçaksavar/ yediveren/ yelkovan/.

Siyah dizilmediği halde bitişik yazılanlar: alıkıran/ hacıyatmaz/ kuşkonmaz/.

M. Ergin [a.g.e., 318. s.] tarafından partisip eki hâline geldiği ihtiyatla kabul edilen, fakat aynı zamanda, görülen geçmiş zaman çekiminin klişeleşmesinden çıktığına da işaret edilen -dı/ -di; -du/ -dü ve (t)'li şekilleri, tıpkı diğer partisip ekleri gibi gruplar kurmaktadır. M. Tulum [a.g.e., 39. s.] ise, **Çekimli fiillerle yapılan birleşikler** adı altında şu örnekleri yazmaktadır: külbastı/ gecekondu/ oldubitti/ dedikodu/ kaptıkaçtı/ şıpsevdi/. Bunlara ilâve olarak listede bulunan benzer şekiller de bitişik yazılmıştır: ayakbastı/ gündöndü/ hünkârbeğendi/ kaşbastı/ kepbastı/ papazkaçtı/ si-nekkaydı/ toprakbastı/ varyemez/ vurdumduymaz.

Yukarıdaki bitişik kelimelerden oldubitti/ dedikodu/ kaptıkaçtı/ şekillerinin aslında birer tekrar olduğu, öbürlerinin de partisip grubunu teşkil ettiği bir hakikattir.

nemelâzım/ ateşkes/ çıkırıldım gibi bitişik kelimeler çekimli fiille yapılan şekillere örnek olarak gösterilebilir.

25 M. Tulum'un, bu kelime grupları kalıbında olduğu halde bitişik yazıldığına işaret ettiği kelimeler şunlardır:

Tekrar grubu kalıbında olanlar: cancığer/ dumdum/ göçerkonar/ havacıva/ hırgür/ kaçgöç/ kapkaç/ sürgit/ şırılşırıl/ tersyüz/ vargel/ gelgeç/ gelgit/ dedikodu/ oldubitti/ kaptıkaçtı/.

İsnat grubu kalıbında olanlar: gelişigüzel/ günübirlük/ yüzükoyun/.

Ünvan grubu kalıbında olanlar: ayşekadın.

Datîf grubu kalıbında olanlar: birebir.

Lokatîf grubu kalıbında olanlar: bindebir/ikidebir/.

Ablatîf grubu kalıbında olanlar: baştankara.

Birleşik isim aklbında olanlar: alicengiz.

Sayı grubu kalıbında olanlar: altmışaltı.

Fiil ismi grubu kalıbında olanlar: artakalmak.

Kısaltma grubu kalıbında olanlar: gitgide/ çalakalem/ çalakamçı/ çalakası/ çalakılıç/ çalakürek/ çalapapa/. // kızmabirader/ bastıbacak/ gelberi/ albenili/ unutmabeni/.

26 İsim üzerine kurulu birleşik fiil kalıbındaki isimlerden sonu şeddeli olan ve sonu çift konsonantlı olup da Türkçe'de tek başlarına yazıldıklarında konsonantları arasına vokal konan kelimelerde yardımcı fiil bitleştirilmektedir. Bu kâidede herkes birleşmiş bulunuyor. Fakat H. Eren [a.g.e.] **cem'** et- kelimesini kılavuza almamış, **defet'**i bitişik göstermiştir. M. Tulum; **cemet-**, **defet-** şeklinde kelimeleri ayınlı biten isimlerde bitştirmiştir.

27 M. Ergin: Üniversiteler İçin Türk Dili, 1986, İstanbul, 179. s.

28 M. Tulum: a.g.e., 38-39. s.; H. Eren: a.g.e., 20. s.

29 Ferhad R. Zeynalov: Çağdaş Türk Dillerinde Birleşik Sözcükler Sorunu, Bilimsel Bildiriler, 1972, TDK Yayınları, 1975 Ankara, 511-517. s.; aynı müel.: Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi, TDED, Cilt: XXIV-XXV., 1980-1986, 1986 İstanbul, 455-468. s.

30 F. R. Zeynalov: Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi, a.g.y., 468. s.
 31 (Ömer Seyfeddin): Yeni Lisan, Genç Kalemler Mecmuası, cilt: 2, nr. 1, 29 Mart 1327/11 Nisan 1911, Selânik, 1-3. s.

32 M. Mansuroğlu: a.g.e., 8-9. s.

33 M. Mansuroğlu: a.g.e., 9. s.

34 M. Ergin: Türk Dil Bilgisi, 1962, İstanbul, 353-375. s.

35 B. Göğüs: a.g.m., 261. s. Yazar, haklı olarak «Bütün bileşik kelimelerin bitişik yazılması ortaya birçok güçlükler çıkarır. Bunlardan biri, kelimelerin uzaması ve okumayı güçleştirmesidir. İkincisi ve daha da önemlisi, hangi kelimelerin bileşik olduğunu tanıtmaktaki güçlülüdür. Bu mahzurlarından dolayı bitişik yazılma yolunu, bileşik kelimelerden hatırdan kalabilecek bir miktarda, ve şekil, ses değişimleri gibi belirtici özellikler taşıyanlara özgü kılp geri kalanlarını ayrı yazmak daha uygun olur. Hattâ diyeceğiz ki, bileşik kelimelerin ayrı yazıldığını kabul edip bitişik yazılacağı haller için kural koymak ve bunu açıkça ifade etmek gerekir» demektedir.

36 S. Özel: «Yazım Kılavuzu ile Türkçe Sözlük'te yaptığımız araştırmada 2800'den çok bileşik sözcük vardır. Bu sayının 1300'ü aşkını Türkçe iki sözcüğün oluşturduğu bileşikler kapsar» [Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Bileştirme, TDK Yayınları, 1977 Ankara, 64. s., 77. nr.'lı dip not.]

37 bk. 12 numaralı dip not.

38 H. Eren'in hazırladığı İmlâ Kılavuzu için yazılan tenkidlerde, bilhassa dayanılan ilmi prensipleri göstermesi bakımından aşağıya aldığımız cümleler dikkat çekicidir:

S. Özel: «Yaygınlıkları, kullanım yerleri göz önüne alınmadan, birleşik sözcükler ve terimler budanmıştır» [«Yazım» Kılavuzundan «İmlâ» Kılavuzuna, Cumhuriyet, 21 Ocak 1986]; A. Püsküllüoğlu: «Nerdeyse bütün bileşik sözcüklerin ayrı yazılacağını söylüyor. İleriden beri bitişik yazılmış ve alışılmış bütün sözcükler ve daha niceleri ayrı yazılacak» [TRT ve Yeni TDK'nin İşleri, Cumhuriyet, 30 Ocak 1986]; R. Zelyut: «Yazar bileşik sözcüklerin büyük bölümünü ayrı yazılır sayarak dizine almamış. Böylece, gibi yüzlerce sözcük parçalanmış. Bunu eğer hükümet ve kurumlar benimserse tabelâlar, evrak değiştirilecek» [Türkçe'yi Nasıl Yazmalı, Hürriyet, 5 Şubat 1986]; Kemal Demiray: «Kılavuz, şimdiye dek bilinen ve sorun çıkarmayan birkaç kuralı olduğu gibi benimsemiş. Fakat öteden beri bitişik yazılmaya alışılmış sözcüklerle birçok terimin yazılışını altüst etmiş. Kılavuzda, gelenekleşmiş yazımlara sırt çevirilerek değişiklik yapmak bilimsel bir davranış sayılmıştır» [Yetersiz Bir Kılavuz, Cumhuriyet, 22 Şubat 1986]; V. Hatiboğlu, eski kurumun 1963'ten sonra çıkardığı kılavuzlarda, bilhassa bitişik kelime meselesinde kendisinin 1963'te yazdığı, Kelime Grupları ve Kuralları adlı makâlede ortaya koyduğu esaslara dayanıldığını söylemekte ve «1965'teki Yeni Yazım Kılavuzu'nun öncülüğünde vaktiyle sessizce sağlanan yazım birliği, 1985 İmlâ Kılavuzu ile çalkantılara sürüklenerek kargaşalara yol açılmış, özellikle Türk dilinin önemli bir gelişme aracı olan birleşik sözcük yaratma yöntemine yıkıcı bir darbe vurulmuş, yerleşmiş olan birleşik sözcükler de parçalanmış, 'İmlâda gelenek, istikrar' diye diye Türk dilinin yazım düzeni, hiç için sallantıya alınmış, sözcükler, okul kitapları battal olmuş, yazarlara masraf kapıları açılmış ve

yazımımız yazboz tahtasına dönüşmüştür» [Bir Yazarlık Kıymı, Cumhuriyet, 26 Nisan 1986] demektedir. V. Hatiboğlu'nun korkusu şudur: «Türkçe gelişemeyecek, zenginleşemeyecek, yabancı sözcükler alabildiğince Türkçeye doluşacaklar». Halbuki «Lâtin kökenli alfâbe kullanan uluslar, birleşik sözcüklerle dillerini zenginleştirmişlerdir. Almancada olduğu gibi, İngilizcede de küçük ara çizgileri ile birleşik sözcük yapma evresi uygulanmaktadır» [a.g.m.]. Bu noktada sormak lâzım: Yapı itibarıyla farklı bir dil başka bir dilin kâidelerini almakla kendi yapısından uzaklaşmış olmuyor mu? Halbuki bir dili yabancı dillerden aldığı kelimelerden ziyâde sentaks kalıpları bozar. Atatürk'ün Gâzi Mustafa Kemal imzasıyla yazdığı, kendi el yazısından klişe yaptırılarak kitabın dış kapağına konulmuş şu cümle sâdece yabancı kelimelere karşı değil, bütün yabancı kâidelere karşı ifâde edilmiş bir hükümdür: «Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır» [S. Özel - H. Özen - A. Püsküllüoğlu: Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası]. Ö. A. Aksoy üç kılavuzu karşılaştırdığı yazısının **Sonuç** kısmında şöyle demektedir: «İmlâ Kılavuzu (H. Eren) ile Yeni İmlâ Kılavuzu (M. Tulum) birçok sözcüğün yazılışında öznel ölçüler kullanarak hem Yazım Kılavuzu (eski TDK'nun son kılavuzu)'nda, hem birbirinden ayrılmaktadır. Yazım kılavuzu ise ölçüyü toplumdan almış, yani uzun yılların deneyimleriyle oluşup, olgunlaşmıştır. Saptadığı yazım biçimleri gazetelerde, dergilerde, bilim ve sanat yapıtlarında benimsenip kullanılmaktadır. Durum bu olduğuna göre yerleşmiş değiştirerek karışık, tutarsız kurallar ve yazımlar getiren yeni kılavuzlar tutunamayacak, eski Yazım Kılavuzunun uygulanması sürdürülecektir» [Üç «Kılavuz» Arasında, Cumhuriyet, 10 Mayıs 1986]. Görüldüğü gibi, eski kurumcuların yeni kılavuzları tenkid ederken dayandıkları ilmi prensipler ne kadar da bilimsel!... Ö. A. Aksoy, bir başka yazısında eski kurumculara âdetâ tercüman olmaktadır: «Öyle sanıyoruz ki, dilin 'henüz keşfedemediğimiz' ince yasaları, bu gibi sözcükleri bitişik yazmamızı gerektiriyor. Sözcüklerin az heceli ve kolay söylenişli olması, birlikte özel bir anlam belirtmesi, bir araya gelmekle terim niteliği kazanmış olması. Bu, gizli yasalardan birkaçı olsa gerek. Sınırlarını kolay kolay çizemeyeceğimiz bu incelikler dolayısıyla olacak, dilbilgisi kuralı diye bir şey düşünmeyen sağduyulu bir okuryazar, yukarıdaki sözcükleri ayrı yazmaz, bitişik yazar.

Şunu da ekleyelim ki yazımda katı dilbilgisi kurallarından çok, alışılmış, yerleşmiş, yaygınlaşmış biçimler geçerlik kazanır. Bilinen dilbilgisi kurallarına aykırı sözcüklerin, yazımların, kimileyin doğrularına yeğlendiği, her dilde görülmektedir. İşte bu nedenlerden dolayı İmlâ Kılavuzunda ayrı yazılacakları bildirilen yukarıdaki sözcüklerin ve benzerlerinin bundan sonra bitişik yazılmalarından vazgeçileceğini sanmıyoruz» [Dağdan Bir Aslan Doğurması Beklenirdi 2., Cumhuriyet, 6 Mart 1986]. Dağ, hakikaten bir arslan doğurmuştur: İnce ve gizli yasalar ve sınırlarını kolay kolay çizemeyeceğimiz incelikler!...

39 M. Ergin: «Bunlardan grubun asıl mânâsından uzaklaşarak yeni bir mânâ ile bir isim hâline gelenler veya grubun asıl mânâsından uzaklaşmayıp bir nesnenin adı olarak husûsileşenler birleşik kelime hâline gelirler.

Bunların bir kısmının grup vurgusu da kaybolur ve tek kelime vurgusuna tâbi tutuldukları görülür» [a.g.e., 364. s.]; T. Banguoğlu : «Birleşik kelime-lerde vurgu aslında bir öbek vurgusudur. Bu vurgu basit kelimelerin vur-gularına benzemez... Birleşenlerin ayrı ayrı, veya birlikte yazılmaları, vur-gu ile ilgili değildir, itibaridir» [a.g.e., 120. s.]; Ömer Demircan : «'vurgu', 'yapı'dan soyutlanamayacağı için 'yapı' ile 'vurgu' arasında ne gibi bir ilişki bulunduğunu ortaya koymak zorunluluğu doğdu. 'tamlama' sözdizimsel, 'bileşik sözcük' ise sözlüksel bir birimdir. Bu nedenle tamlama vurgusu ile sözcük vurgusu ayrı ayrı incelenmelidir» [Bileşik Sözcük ve Bileşik Söz-cüklerde Vurgu, TDAY - Belleten 1977, 1978 Ankara, 260 - 275. s.].

40 M. Mansuroğlu, a.g.m., 9. s.

41 M. Tulum : «Eski kurum bir dernek statüsünde olduğu halde, dil konusunda bir otorite gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak diğer çalış-malarında da olduğu gibi, üniversitelerimizle imlâ konusunda da işbirliği-ne girmemiştir. Dolayısıyla, imlâ konusunda ortaya koyduğu esaslar herkes tarafından benimsenmemiş, bu da büyük bir zıtlasmaya ve kargaşaya sebep olmuştur» [Doç. Dr. Mertol Tulum : «İmlâ Konusunda TDK büyük suçludur, ama... Üniversitelerimizin tembelliğine ne demeli?.., Tercüman, 12 Aralık 1985] diyerek, Türk dilinin imlâ meselelerinin bir türlü ilmi seviyede ele alınamadığına işaret etmektedir.



MANYASLI MAHMUD
VE
İKİ GÜLİSTAN TERCÜMESİ

Dr. Mustafa ÖZKAN

Sanat ve düşünce açısından çok yönlü bir şâir olan ve İran edebiyâtının en meşhur simâlarından biri olarak kabul edilen Sâdi'nin, sayıları yirmiyi aşan manzum ve mensur bir çok eseri arasında Bostan ve Gülüstan en çok tanınmış olanlarıdır. Gülüstan, Bostan'dan daha sonra yazılmış olmasına rağmen, ondan daha fazla okunmuş ve daha çok şöhret bulmuştur.

Nazım ve nesrin âhenkli bir imtizâcından oluşan ve Arap edebi nesrinde bir tür olan «makama»¹ tarzında yazılan Gülüstan sekiz bölümden ibârettir. Başlangıç kısmında münâcaat, naat, kitabın yazılış sebebi ve Atabek Ebû Bekr hakkında yazılmış medhiye vardır. Birinci bölüm pâdişahların tabiatı; ikinci bölüm dervişlerin ahlâkı; üçüncü bölüm kanâatin fazileti; dördüncü bölüm susmanın faydaları; beşinci bölüm aşk ve gençlik; altıncı bölüm zayıflık ve ihtiyarlık; yedinci bölüm terbiyenin tesiri ve sekizinci bölüm de sohbet âdâbı ve muâşeret kâidele-riyle ilgili hikâyeleri ihtivâ etmektedir. Olgun bir fikrin ve orijinal bir görüşün sergilendiği bu hikâyeler, senelerce süren bir tecrübe ve düşüncenin sonunda meydana getirilmişlerdir. Derin bir bilgi ve müşâhede imtizâcından doğan bu eserin yayıldığı sâhaların ahlâk, siyâset ve muâşeret kâideleri üzerinde derin tesiri olduğu muhakkaktır.

1 «Makama» hakkında bilgi için bkz. C. Brockelman, «makama» mad-desi, İslâm Ansiklopedisi, c. VII, s. 197-201.

Gülistan, Doğu'da ve Batı'da çok tanınmış, bilhassa İslâm âleminde zevkle ve takdirle okunmuştur. XX. yüz yılın başlarına kadar İslâm ülkeleri medreselerinde Fars dili ve edebiyâtı için bir ders kitabı olarak da kullanılmış ve hemen hemen bütün dünyâ dillerine tercümesi yapılmıştır. Dünyânın belli başlı kütüphânelerinde yüzlerce yazma nüshası bulunan Farsça aslı da bugüne kadar aşağı yukarı iki yüz defâ basılmıştır.

Gülistan bizim toplumumuzda da büyük rağbet görmüş ve XIV. yüz yıldan başlamak üzere, günümüze gelinceye kadar Türkçeye de bir çok tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Türkçe Gülistan tercüme ve şerhleri Türk dili târihinin mühim eserleri arasında yer alırlar. Faklı sâhalarda ve değişik zamanlarda meydana getirilen bu tercümeler **dil**, bilhassa **sözlük** çalışmaları bakımından büyük önem taşırlar.

Türkçe Gülistan tercümeleri ya kelime kelime yapılan **aynen tercüme**, ya muhtevâyâ bağlı kalınarak ve hikâyelerden bir seçme yapılarak meydana getirilen **muhtasar tercüme**, ve-yâ metnin aslına bağlı kalınmakla berâber konu ile ilgili başka hikâyeleri de içine alan **geniş ve ilâveli tercüme**, yâhut da metnin tercümesi ile birlikte Farsça kelimeleri cümledeki durumları bakımından açıklayan **şerhler** olmak üzere **dört guruba** ayrılabilir. Kelime kelime yapılan aynen tercümeler, her Farsça kelimeyi tek tek Türkçe kelimeyle karşılama esâsına dayanmaktadır. Bu bakımdan Türkçe kelimelerin o devirdeki anlamlarını bugün Farsçaları yardımı ile doğru olarak belirlemek mümkün olmaktadır. Buna karşılık muhtasar ve ilâveli tercümelerde Farsça kelimeler tek tek ele alınmadığından, Türkçe kelimelerin hangi Farsça kelimelere karşılık olarak kullanıldığını tesbit etmek güçtür. Muhtasar tercümelerde maksat muhtevâyı aktarmak olduğundan, esas metnin bir çok kısımları tercüme edilmemiştir. İlâveli tercümelerde ise muhtasar tercümelerin tam tersine, konu ile ilgili başka hikâyeler de araya sokularak okuyucu o konuda iyice aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tercüme tekniği açısından aynen tercümelere benzeyen şerhler, kelimelerin cümle içindeki fonksiyonları ile ilgili açıklamaları dolayısı ile de ayrı bir özellik taşırlar. Gülistan'ın Türkçe'nin durumunu, kudretini ve ifâde gücünü ortaya koyan bu tercümelerinde Farsça kelimelere geniş ölçüde Türkçe karşılıklar bulunmuştur. Bu bakımdan değişik muhitlerde ve değişik şekil-

lerde yapılan bu tercümelerin karşılaştırmalı sözlük çalışmaları yönünden önemi büyüktür.

Gülüstan'ın Türkçe'ye ilk tercümesi 793 (1391) yılında Kıpçak Türkçesiyle Seyf-i Sarayî tarafından yapılmıştır. Bu tercüme üzerinde A. F. Karamanlıoğlu bir dil incelemesi yapmıştır.² Gülüstan'ın Türkçe'ye ikinci tercümesi ise, Seyf-i Sarayî tercümesinden yedi yıl sonra 800 (1397-8) yılında Sibicabi adında biri tarafından Çağatay Türkçesi ile yapılmıştır. Çağatay Türkçesinin ele geçen ve yazılış târihi belli olan en eski mahsüllerinden biri olarak kabul edilen bu tercümeden ilk defâ bahseden Zeki Velidi Togan olmuştur.³ Daha sonra J. Eckmann tercümeden bâzı örnekler de vererek eseri dil bakımından değerlendirmiştir.⁴

Anadolu (Osmanlı) sâhasında ise Gülüstan'ın Türkçe'ye ilk tercümesinin II. Murad devri (1421 - 1451) âlimlerinden olan ve «Manyasoğlu» lâkabı ile şöhret bulan Mahmud bin Kadi-i Manyas'ın yaptığı kabul edilmektedir.

Gerek târihi ve biyografik kaynaklarda, gerekse kendi eserlerinde Muhammed bin Kadi-i Manyas,⁵ Mahmud bin Kadi-i Minasi'l-meşhûri bi-Mikyasoğlu,⁶ Mahmud bin Kadi-i Manyas el-meşhûri bi-Manyasoğlu⁷ gibi birbirinden biraz farklı isimlerle kaydedilen Mahmud, daha çok Manyasoğlu lâkabı ile şöhret bulmuştur. Mahmud'un, bu lâkabı Manyas kadılığı ile meşhur olan babasının adına nisbetle almış olduğu düşünülebilir. Kâtip Çelebi'nin Gülüstan'ı şerh edenlerden bahsederken O'nun künyesini El-Kadi Mahmud bin Manyas⁸ ve Taftazânî'nin Akaid'ine hâşiye yazarlardan bahsederken de El-Mevlâ Muhammed bin Manyas⁹ diye kaydederek babasının Manyas olduğunu zannet-

2 A. F. Karamanlıoğlu (Hazırlayan), Seyf-i Sarayî, Gülüstan Tercümesi, İstanbul 1978.

3 Z. V. Togan, Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bâzılarına Dâir, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III, İstanbul 1960, s. 149.

4 J. Eckmann, Sâdi Gülüstanının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi, TDAY - Belleten, Ankara 1969, s. 18.

5 Mecdi, Şakayık Tercümesi, İstanbul 1269, s. 123.

6 A'cebül-Acâyib (yazma), Edebiyat Fak. Seminer kitaplığı 4460, v. 1b.

7 A'cebül-Uccâb (yazma), Süleymâniye Kütüphânesi, Bağdatlı Vehbi Ef. Nr. 4460, v. 1b.

8 Keşfüzzünûn, İstanbul 1972, c. II, s. 1504.

9 Keşfüzzünûn, c. II, 1145.

mesi, herhalde, Mahmud'un «Manyasoğlu» lâkabı ile meşhur olmasından dolayı, O'nun adı ile lâkabı arasında kurulmaya çalışılan münâsebetten ortaya çıkan bir durum olmalıdır. Halbuki Mahmud bin Kadi-i Manyas ifâdesinden babasının **Manyas** değil, **Manyas kadısı** olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda, hayâtı hakkında verilen bilgiler çok sınırlı olduğundan, hayâtının bir çok noktası yeteri kadar aydınlanmış değildir. Doğum târihinin belli olmamasına karşılık, **Bursalı Mehmet Tahir Bey'in «Tevellüdü Manyas'ta, neş'eti Üsküb'dedir»¹⁰** ifâdesinden Manyas'ta doğduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Üsküb'e gelen Manyasoğlu, ömrünün büyük bir kısmını burada geçirerek tahsilini ikmale çalışmıştır. **Mecdi O'ndan bahsederken, O'nun devrinin üstün ilimleriyle uğraşıp hadis, fıkıh, kelâm, tefsir gibi dinî ilimlerde derin bir vukûfu olduğunu ve bu hususta akranlarından çok daha üstün bir seviyede bulunduğunu bildirmektedir.¹¹** Üsküb'den Edirne'ye gelen ve orada müderrislik yapan Manyasoğlu'nun Edirne'ye ne zaman geldiği de belli değildir. Nihâyet **«Edirne'de müderris iken vefat eyledi»,¹²** **«Menâsıb-ı âriyetü'l-merâtıbdan mahmiyye-i Edirne'de bâzı medârise müderris olup ders ve ifâde üzere iken vefat eyledi»¹³** beyanlarından onun Edirne'de ders verirken vefat ettiği anlaşılmaktadır. Fakat ölüm târihi bilinmemektedir.

Manyasoğlu'nun biri ilâveli, geniş ve manzum; diğeri de muhtasar ve mensur olmak üzere iki ayrı Gülistan tercümesi mevcuttur.

1. İlâveli, geniş ve manzum tercüme

Manyasoğlu bu tercümeyi, Gülistan'ın aslında olduğu gibi, mensur kısımları nesren, manzum kısımları da nazmen tercüme ederek meydana getirmiştir. Tercümeyi yaparken de bâzan eserin aslından uzaklaşıp tercüme ettiği konu ile münâsebet kurarak araya ilâve hikâyeler de katmıştır. Hikâye ve manzûmeler tercüme edilirken, bunların başlıkları belirtilmemiştir. Manzum kısımların Farsçaları da tercümeyle aynen alınmış ve

10 Bursalı Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, c. II, s. 15.

11 Mecdi, a.g.e., s. 123.

12 Bursalı Mehmet Tâhir Bey, a.g.e., s. 15.

13 Şakayık Tercümesi, s. 123.

hemen altlarına Türkçeleri yine manzum olarak verilmiştir. Tercümenin geniş ve ilâveli bir tecrüme olmasına rağmen Manyasoğlu, Gülistan'ın mukaddime kısmını tercüme ederken, bazı tasarruflarda bulunmuştur. Bu bakımdan Gülistan'ın başlangıç bölümünde yer alan münâcaat, naat ve kitabın yazılış sebebi ile alâkalı bölümler kısaltılarak tercüme edilmiştir. Atabek Ebû Bekr hakkında yazılan methiyeyi ise, eseri sunduğu hükümdar adına tercüme etmiştir. Bu arada metne dâhil ettiği Farsça kısımların bázılarını da tercüme etmeden olduğu gibi bırakmıştır. Mütercim tercümeyi meydana getirdiği vakti şöyle açıklamaktadır :

Bu sekiz bâbı kim eyledüm beyân
Söyledüm her birinün şerhin ayân

Bağladukda düzmege bu nazmı bil
Bil sekiz yüz otuz üçüncidi yıl

Hem on üç gün idi Şa'ban ayına
Nazm oldu hayrıla herâyine

Tâ ki bu nazmıla nesrüm salehâ
Kala vü kalmaya bu nazma bekâ

Her kim okursa vü dinlerse buni
Yazana hayrıla eyleye du'â

Defter-i Sadî kim bulmuşıdı nâm
Altı yüz hem elli altıydı tamâm

Devr-i Sadi dün de kim geçmişidi
Tarih olmuş idi yüz yetmiş yedi¹⁴

Buna göre Manyasoğlu Gülistan'ı yazılışından 177 sene sonra 833 (1430) yılının bahar mevsiminde Türkçe'ye tercüme etmiştir. Sonra da tercümeyi «Fahr-i âl-i Osmân, vâris-i mülk-i zemîn ü zamân, kâyim - makâm-ı Süleymân-ı hâmi-yi kavâidü'l-

14 Mahmud bin Kâdi-i Manyas, Gülistan Tercümesi (yazma), Üniversite Kütüphânesi, T.Y. 3010, v. 8a - 8b.

adli ve'l-insâf, mâhi-yi rûsûmü'l-cevri ve'l-i'tisâf, fâtih-i ebvâbi'l-hayrât fi'l-âlemîn, esbâbi'l-hasenât li'l-âlemîn, el-mahsûsü bi te'yîd-i ahkemül'hâkimîn, zıllu'l-lahi ala'l-halâyık-ı ecma'in, halife-i rasulüllahi fil-mü'minîn, aze'l-islâme ve'l-müslimîn, fahr-ür'd-dünyâ ve'l-edyân, sultân sultân ibn sultân Sultân Mehmed bin Bayezîd Hân»¹⁵ diye nitelendirdiği Çelebi Sultan Mehmed'e sunduğunu belirtmektedir. Ne var ki II. Murad devri (1421 - 1451) bilginlerinden olan Mahmud bin Kâdi-i Manyas'ın 833 (1430) yılında yaptığı bir tercümeyi 824 (1421)'te vefat eden Çelebi Sultan Mehmed'e¹⁶ sunması pek mâkul görülmemektedir. Bu durumda ya tercüme târihi yanlıştır; 833 (1430) olmayıp Çelebi Mehmed'in vefat târihi olan 824 (1421)'ten önceki bir târih olmalıdır, veyâ eseri takdim ettiği hükümdar Çelebi Mehmet (Mehammed bin Bayezid Hân) değil, 833'te tahtta bulunan II. Murad (Murad bin Mehmed Hân) olmalıdır. Bunlardan başka Manyasoğlu'nun hem ilâveli ve geniş, hem de muhtasar iki ayrı tercümesinin oluşu, önce ilâveli ve geniş tercüme yapıp Çelebi Sultan Mehmed'e, sonra da muhtasar bir tercüme yaparak II. Murad'a sunmuş olabileceği ihtimâlini de düşündürmektedir.

Daha sonra ele alacağımız muhtasar tercümede de tercüme târihi olarak 833 târihi verilmekte ve tercüme târihini gösteren beyitler bu tercümede de aynen bulunmaktadır. Bu durum bize tercümenin 833 (1430)'te yapıldığını göstermektedir. Ayrıca muhtasar tercümeyi II. Murad'a ithaf ettiğini «**Hakikatde tamam ol vakt ola kim... vâris-i mülk-i Süleyman Sultan Murad bin Mehmed Hân hazretinün ışığında pesendide ola**»¹⁷ ifâdesiyle açıkça belirttiği gibi, Gülistan tercümesinden başka Üsküb'de telif ettiği ve Osmanlı Türklerinde Türkçe yazılan ilk aritmetik kitabı olarak telâkki edilen **A'cebü'l-Acâib**¹⁸ adlı eserini de II. Murad'a ithaf etmiştir.

Kısaca her iki tercümede de tercüme târihi olarak aynı târihin (h. 833) zikredilmiş olması, diğer eserlerini de yine II. Mu-

15 Mahmud bin Kadi-i Manyas, a.g.e., v. 10a.

16 İ. H. Uzunçarşılı, Mehmed I, Çelebi Sultan Mehmed maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c. VII, s. 504.

17 Mahmud bin Kadi-i Manyas, Gülistan Tercümesi (yazma), Süleymaniye Kütüphânesi, Carullah 1648, v. 5a.

18 Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1970, s. 24.

rad'a ithaf etmiş bulunması ve birbirinden biraz farklı bile olsa aynı eserin tercümesinin iki ayrı pâdişâha sunulmasının pek hoş karşılanmayacağı gibi sebeplerden dolayı «**Mehemmed bin Bâyezid Hân**» ibâresinin hattat tarafından **sehven** yazılmış olabileceği kanaatindeyiz.

Dil bakımından gâyet açık ve sâde olan bu tercümenin şimdiye kadar, Üniversite Kütüphanesi T. y. 3010 numarada kayıtlı bulunan eksik ve yarım bırakılmış, nerede, ne zaman ve kimin tarafından istinsah edildiği belli olmayan, cilt ölçüsü 210 x 140 mm., yazı alanı 160 x 100 mm. olan yazmasından başka bir nüshasının varlığı pek bilinmiyordu. Türkçe Gülistan Tercüme-leri üzerinde çalışırken Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe yazmaları arasında, Manyasoğlu'nun bu ilâveli geniş ve manzum tercümesinin yanlışlıkla **Sudî** adına kayıtlı bulunan daha tam ve sağlam bir nüshasını bulmuş ve tanıtmıştım.¹⁹

2. Muhtasar ve mensur tercüme

Bu tercüme, Manyasoğlu'nun manzum ve ilâveli tercümeden vazgeçerek Gülistan'ı mensur olarak ve daha muhtasar bir şekilde tercüme ederek II. Murad'a (Murad bin Mehemed Hân) takdim ettiği tercümedir.

Mütercim tercümeyi meydana getirirken Gülistan'daki hikâyelerin tamamını tercüme etmemiş onları bir seçime tâbi tutmuştur. Hattâ tercüme ettiği hikâyeleri bile satır satır aynen tercüme etmeyip bâzı kısımlarını atlamıştır. İlk tercümesinin geniş ve ilâveli bir tercüme olmasına karşılık bu tercüme oldukça muhtasardır.

Manyasoğlu, hikâyelerin başlıklarını, «**mesnevî**», «**beyt**», «**şiiir**» gibi manzûmeleri de tercümeye aynen almış; mensur olan kısımları nesir hâlinde tercüme ettiği gibi, manzûmeleri de yine nesir şeklinde tercüme etmiştir. Metinde bu manzûmelerden bâzılarının tercümeleri yapılmamıştır. Tercümeyi okurken bu durumu fark eden Feridun Nâfiz Uzluk, «**Manzûmeler tercüme edilmeyip aynen bırakılmıştır**»²⁰ demekteyse de, bu hü-küm tercümedeki bütün manzûmeler için geçerli olmayıp an-

19 Mustafa Özkan, Manyaslı Mahmud'un Manzum Gülistan Tercümesi ve Yeni Bir Nüshası, VII. Milli Türkoloji Kongresine Sunulan Tebliğler, 15 - 21 Eylül 1986.

cak böyle arada unutulmaları içine alabilir ki bunlar da fazla bir yekûn tutmamaktadır.

Bu tercümede de tercüme târihi olarak manzum ve geniş tercümede belirtilen 833 (1430) târihi verilmektedir. Manzum tercümede tercüme târihini ve zamânını belirtmek için söylediği beyitlerden üçü bu tercümede de aynen mevcuttur ki onlar da şunlardır :

Bu sekiz bâbı kim eyledüm beyân
Söyledüm her birinün şerhin ayan

Bağladukda düzmege bu nazmı bil
Kim sekiz yüz otuz üçüncidi yıl

Hem on üç gün idi Şa'ban ayına
Nazm oldu hayr-ıla herâyine²¹

Tercümeyi tamamladıktan sonra II. Murad'a sunduğunu da şöyle ifâde etmektedir. «Hakikatda tamam ol vakt ola kim, şâh-ı cihân-penâh, sâye-i kirdgâr, pertev-i lutf-ı perverdigâr ve zuhr-i zamân ve kehf-i emân, el-müeyyed mine's-semâ, el-man-sûri ala'l-a'dâ, adudü'd-dünyâ ve'd-din; cemâlü'l-islâm, fahrü'l-enâm, şehinşâh-ı muazzam, mâlikü'r-rikâbi'l-ümem, mevlânâ mülûk-ı Türk ve'l-Arab ve'l-Acem, vâris-i mülk-i Süleymân, Sul-tân Murad bin Mehemed Hân -halledel'allahu mülkehu ve ebbede saltanetehu- hazretinün işiginde pesendide ola.»²²

Yaptığımız çalışma esnâsında bu tercümenin iki nüshasını görebildik. Bunlardan biri Süleymâniye Kütüphanesi, Carullah 1648 numarada kayıtlı bulunan yazmadır ki; cilt ölçüsü 180 x 130 mm, yazı alanı 140 x 90 mm olup varak sayısı 79 dur. Kalın abadi kâğıda, her sayfaya harekeli nesihle 15 satır olarak istinsah edilmiştir. Hikâye ve manzûme başlıkları kırmızı mürekkeple yazılı olan yazmanın kimin tarafından, nerede, ne zaman istinsah edildiği belli değildir. Öteki nüsha ise Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü seminer kitaplığı 3778

20 Seyf-i Sarayî, Gülîstan Tercümesi, Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluğ'un önsözü ile, Ankara 1954, s. XVI.

21 Gülîstan Tercümesi, Süleymâniye Kütüphanesi, Carullah 1648, v. 6a.

22 Gülîstan Tercümesi, Carullah 1648, v. 5a.

numarada kayıtlı olan nüshadır. Cilt ölçüsü 250 x 150 mm, yazı alanı ise 155 x 92 mm dir. Varak 1b'deki serlevha ve bütün yapraklardaki yazı alanını çeviren cedveller müzehheptir. Hikâye, manzûme ve bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metindeki âyet-i kerime ve duraklar altınla tesbit edilmiş olup müzehhep cedveller içine alınan yazı alanına ise altın serpme yapılmıştır. Aharlı bir kâğıda harekesiz nesihle her sayfaya 13 satır yazılmıştır.

Bu nüshalardan başka, Z. V. Togan Türkiye kütüphanelerindeki bâzı yazmalardan bahsederken,²³ **Fahri Bilge**'nin kitapları arasında, Kütahyalı Mehmet Bin Ferhat tarafından istinsah edilmiş, II. Murad nâmına Mahmud bin Kâdi-i Manyas tarafından yapılmış bir Gülistan tercümesinden bahsediyor ise de araştırmalarımız sırasında böyle bir nüsha ile karşılaşmadık. Ayrıca Kilisli Rifat Bilge de Gülistan Tercümesi'nin mukaddimesinde Gülistan tercümeleri üzerinde dururken²⁴ Manyasoğlu'nun nesir olarak yaptığı Gülistan tercümesinin bir nüshasının kendisinde mevcut olduğunu, ancak bu nüshanın hayli eksik ve ziyaa uğramış bulunduğunu söylemektedir ki; bu nüshanın seminer kitaplığındaki nüshanın bir benzeri veya aynı olma ihtimali vardır. Zîrâ bu nüsha da hayli eksik ve ziyaa uğramış bir nüshadır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse; Manyasoğlu Gülistan'ı önce aslında olduğu gibi, yâni manzum kısımları manzum, mensur kısımları da yine mensur olarak tercüme etmeye başlamış, fakat manzum kısımları tercüme ederken hayli zorlanmış ve nazmen tercüme etmeyi bırakarak nesir şeklindeki tercüme-yi meydana getirmiştir. Nitekim kendisi de mensur tercümesinde bu husûsa temâs etmektedir: «**Ve beytler ki her hikâyetün münâsebetile Hoca Sa'di —rahmetullahi aleyh— getürmüşdür; fikr itdüm ki bir vechile nazm tercüme idem. Gördüm ki, Türki dili galiz dildür, ebyat-ı acem katında bârid düşer; nesir vec-hile tercüme kılmağı evli gördüm. Her beytün mâhasalını Türki dilince nesrile altına yazdum.**»²⁵

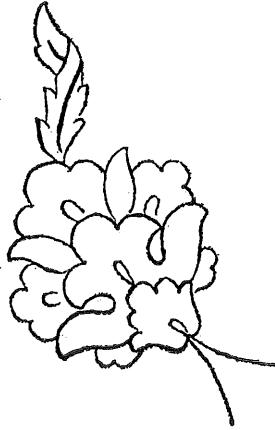
23 Zeki Velidi Togan, Türkiye Kütüphanelerindeki Bâzı Yazmalar, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c. II, cüz I, İstanbul 1957, s. 85-86.

24 Kilisli Rifat, Gülistan Tercümesi, İstanbul 1941, s. 7.

25 Gülistan Tercümesi, Carullah 1648, v. 5b.

Manyasoğlu'nun manzum ve ilâveli tercümeyi yarım bırakıp mensur ve daha muhtasar bir tercüme meydana getirmesi, belki de bu işi bir an önce gerçekleştirmeye mecbur kalmasından ileri gelen bir durumdur. Zirâ, yaşadığı dönemdeki Türk dili faaliyetlerini göz önünde bulundurursak, o dönemde, Türk dili ve edebiyâtının gelişmesinde şuurlu bir rolü ve hizmeti olan, bir çok Arapça ve Farsça eseri rûşen Türkçe'ye kazandırmak ve Türkçe eserler te'lif etmek konusunda devrinin bilgilerini teşvik eden Sultan II. Murad'ın, Gülistan gibi pek meşhur ve ahlâkî değer taşıyan bir kitabın tez zamanda Türkçe'ye kazandırılması konusunda bir buyruğunun olabileceği de hatırdan uzak tutulmamalıdır.

Bu duruma göre, Manyasoğlu önce manzum, geniş ve ilâveli bir tercümeye başlamış, fakat kendisinden kısa zamanda Gülistan'ı Türkçe'ye tercüme etmesi istendiğinden, bu tür tercümeden vazgeçerek eseri daha muhtasar ve sâdece muhtevâyı aktaracak biçimde tercüme edip devrin hükümdârına takdim ettikten sonra yarım bıraktığı tercümeyi de tamamlamayı ihmal etmemiştir. Ve böylece Manyasoğlu birbirinden farklı iki ayrı Gülistan tercümesi meydana getirmiştir.



BİR KATALOG MÜNÂSEBETİYLE

Halil AÇIKGÖZ

«İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli
Sürelî Yayınlar Toplu Kataloğu 1828 -
1928; Hasan Duman, IRCICA Yayın-
ları, İstanbul 1406/1986, XL+626 s.»

Sürelî yayınlar, onu neşreden milletlerin ve cemiyetlerin ilmi, fikri ve kültürel aynası hükmündedir. 1828 den bu yana olabildiğince genişleyen, çeşitlenen ve gelişen Türk ilim, kültür ve san'at hayâtının mühim vesikalarından bir kısmı, şüphesiz, gazete, mecmûa, dergi, salnâme, nevsâl... gibi adlarla anılan sürelî yayınlarda bulunmaktadır. Fakat son çağ Türkleri'nin edebi, zihnî ve ilmi dünyaları için birinci derecede kaynak hükmünde olan bu sürelî yayınlar şimdiye kadar müstakil bir kataloğa kavuşturulamamıştır.

Türkiye'de ilk gazetenin çıkışından itibaren, derleme kânûnu muvâcehesinde bir toplama yapılmadığı için yüz senelik matbuât hayâtımız ancak husûsî müessese ve ellerin gayretleriyle biriktirilip muhâfaza edilebilmiştir. Zamanla kütüphanelere intikal eden bu sürelî yayınların değeri de son zamanlarda anlaşılmıştır.

1928 sonunda geçirdiğimiz harf inkılâbı ile yazı hayâtımız yeni bir safhaya ulaşmış ve Arap harflerini kullandığımız zamanın eserleri, günümüzde, artık, sâdece ihtisas erbâbının fay-

dalanabileceği bir devre hâline gelmiştir. 1928 öncesi yazı hayatımızın toplu katalogları ancak yeni yeni hazırlanmağa başlanmıştır. İlk olarak Türkçe, Arapça ve Farsça kaleme alınmış yazma eserler için toplu katalog çalışmaları başlatılmıştır. Şu anda Türkiye kütüphânelerindeki yazmalar bir bir taranarak künyelendirilmektedir. Süreli yayınlar için daha önce **Milli Kütüphâne** mensupları, teksir usûlüyle deneme mâhiyetinde bazı çalışmalar yapmıştı. Oradaki süreli yayınlar daha ziyâde Ankara Milli Kütüphânesi'ndeki koleksiyonları ihtivâ ettiği için, tam bir toplu katalog sayılamaz. Arap harfli matbû eserler için merhum **Seyfeddin Özege**'nin katalogu minnetle anılacak bir çalışmadır.

Bütün bu neşirlere ve çalışmalara rağmen hâlâ Arap harfli süreli yayınlarla ilgili toplu bir katalog ortaya konabilmiş değildir. Bahis mevzûu ettiğimiz **Hasan Duman**'ın hazırladığı toplu katalog da İstanbul kütüphânelerine münhasır kalmakta ve Türkçe süreli yayınların tam bir toplu kataloğunu verememektedir. Fakat ne olursa olsun, Hasan Duman'ın katalogu ile Milli Kütüphâne'nin **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Katalogu** ve **A. Bayram - L. Bayraktutan - M. S. Çögenli** tarafından hazırlanan **Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Ek Katalogu** (5. cilt, Erzurum, 1973, 253 - 307. s.)'ndaki Periyodikler ile Tercüman Gazetesi Kütüphâne sorumlusu **Yaşar Yılmaz**'ın gazete arşivindeki süreli yayınlar için hazırladığı basılmamış kataloglar birleştirildiğinde, Türkiye'deki süreli yayınların aşağı yukarı umûmî bir toplu katalogu ortaya çıkar, diyebiliriz.

Hasan Duman'ın taradığı kütüphâneler şunlardır: **Âtîf Efendi Kütüphânesi**, **Bâyezîd Devlet Kütüphânesi**, **Belediye Kütüphânesi** (Taksim Atatürk Kitaplığı), **Hakkı Târık Us Kütüphânesi**, **İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi**, **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplığı**, **İ. Ü. Türkiyat Enstitüsü**, **Millet Kütüphânesi**, **Süleymâniye Kütüphânesi**, **Tercüman Gazetesi Kütüphânesi**.

Hasan Duman, her süreli yayına bir numara vererek, Lâtin harflerine göre alfabe sırasına koymuştur. Yayın süresince çeşitli adlarla çıkan süreli yayınlara da atıflar yapmıştır. Katalogda 1804 süreli yayın yer almaktadır.

1928'e kadar yüz senelik zaman içinde çıkmış olan Türkçe, Arapça, Farsça, Hindçe ve Urduca yayınlarla birlikte, bâzen ya-

bancı dillere yer veren muhtelif karma gazete ve dergilere de yeri geldikçe işaret edilmiştir. Yazar, «Bibliyografik Künyelerin Tanzimi İle İlgili Açıklamalar» başlığı altında tâkib ettiği sistemi anlatmaktadır. Süreli yayının adı, neşredenler, baş yazarları, yer kaydı, matbaalar, boy ve muhtevâları, çıkış ve kapanış târihleri, yayının hayâtı ile ilgili bilgiler, koleksiyonların bulunduğu kütüphâne numaraları ve mevcut sayılar hakkındaki mâlûmât sistemli olarak gösterilmiştir.

Emeği geçenler indeksi, yayının yeri ve matbaa indeksi, süreli yayınların yayının yerlerine göre dağılım cetveli, hepsinden mühimi konu indeksi gibi indekslerle de, eserden daha kolay faydalanma yolları temin edilmiştir.

İslâm Târih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi İslâm Konferansı Teşkilâtı (IRCICA) genel direktörü Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun yazdığı Önsöz ve verilen diğer bilgiler Türkçe ile birlikte Arapça ve İngilizce olarak da neşredilmiştir.

Toplu katalog, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, büyük bir ihtiyâcı karşılamaktadır. Fakat kütüphânelerimizin hâlâ doğru dürüst hizmet veren müesseseler hâline gelemeyişi, koleksiyonların çok dağınık oluşu ve hattâ aynı kütüphânede, bâzen, bir süreli yayının ayrı ayrı paketler, ciltler, koleksiyonlar ve yerlerde bulunuşu, bâzen de; kütüphânedeki mevcut koleksiyonların fişlere tam olarak geçirilmemiş olması gibi sebepler Hasan Duman'ın eserinde bâzı noksanlıklara yol açmış bulunmaktadır. Hasan Duman ve Ekmeleddin İhsanoğlu, bütün bu imkân-sızlıkların getirdiği noksanlıkların farkındadır. Şahsi çalışmalarımız sırasında rastladığımız ve toplu katalogda görülen bu noksanlıkları: a) Teknik Hatâlar, b) Eksiklikler, c) Yeni İndeks İhtiyâcı gibi başlıklar altında değerlendirmek mümkündür.

Teknik hatâlar, umûmiyetle okuma yanlışlarından, sıralamadan kaynaklanmaktadır. 951 numaralı Mekteb Mecmûası'nın tavsifindeki hükmi, hikemi olarak düzeltilmelidir. 28 numaralı Aksâ-yı Şark ile 27 numaralı Aks-i Sadâ yer değiştirmelidir.

Süreli yayınların isimleri büyük harflerle ve satır başlarında tırnaklı olarak verilseydi daha kullanışlı olurdu. Ayrıca her sayfanın başında, sözlüklerdeki gibi harf kısaltmaları konabilirdi.

Eksiklikler, daha ziyâde kütüphâne fişlerinden gelmektedir. Tabiatıyla kütüphânelerimizdeki mevcut fişler ihtiyâcı karşılayacak bilgileri ihtivâ etmemektedir. Hattâ öyle kütüphânelerimiz var ki, raflardaki paketler, koleksiyonlardaki karışık ciltler, daha fişlere geçmemiştir. Bilhassa **Hakkı Târik Us Kütüphanesi**'ndeki süreli yayınlar fişlere tam olarak geçirilmemiştir. Biz, kendi çalışmalarımız sırasında, fişlerden değil de, sıra ile paketlerden yola çıkarak bütün rafları taradığımız için kataloglara ve kayda geçmemiş bir çok süreli yayın ile karşılaştık. Temennimiz, Hakkı Târik Us Kütüphanesi'nin ve diğer kütüphânelerin en kısa zamanda ve yeniden taranarak nihâi toplu katalogların hazırlanmasıdır. **Ahâli**, HTU'da 42, **Akşam**, HTU'da 25 ve 47, **Anadolu Ajansı**, HTU'da 72 numaralı paketlerde de bulunmaktadır. **Anadolu Çantası**, İ. Ü. ED. FAK. Genel Kitaplığı'nda, **İslâm Mecmuası**, İ. Ü. Türkiyat Enstitüsü'nde de mevcuttur. **Umran**'a HTU, BK, İ. Ü. ED. FAK. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer kütüphânelerinde de rastladık, ama toplu katalogda bunlar görülmemektedir. Eksikler listesini daha fazla uzatmak mümkündür.

XXXIII. sayfadaki kısaltmalar listesinde iki defâ **İÜT** kısaltması ile karşılaşmaktayız ki, bu ya sehven iki defa, veyâ **İÜS** (Seminer) kısaltmasının yerinedir. Çünkü Seminer Kütüphanesi'nde de bir takım süreli yayınlar bulunmaktadır.

Araştırmacıların karşılaştıkları mühim güçlüklerden birisi de, şüphesiz, belli bir sene ve devre içinde neşredilen süreli yayınları tesbit etmektir. Meydana gelen fikrî, içtimâî ve târihî vak'aların o devir matbuatındaki akislerini araştırmak isteyen biri, devrin süreli yayınlarını ufkî olarak hemence bulmalıdır. Fakat kataloglarda ufkî indeksler yer almadığı için araştırmacı toplu katalogu baştan sona taramak mecbûriyetinde kalmaktadır. Halbuki her sene için veyâ her beş sene için ufkî indeksler hazırlanırsa araştırmacılara mühim bir kolaylık temin edilmiş olacaktır. Meselâ 1890 - 1895 seneleri arasında çıkan ve neşriyatı devam eden süreli yayınlar, o devir hâdiselerine kolayca ulaşma yolunu açacaktır. Onun için Hasan Duman'ın bu eserinin yeni baskılarında ufkî indeksin de konması faydalıdır.

Şimdiye kadar; **Osmanlı Yıllıkları** (Salnâmeler ve Nevsal-ler), **Türkiye Kütüphâneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**,

Dünyâ Dillerinde (1515 - 1980) Kur'ân-ı Kerim'in Anlamının Ter-cümeleri Bibliyografyası, Açıklamalı Türk Kimyâ Eserleri (1830 - 1923) Bibliyografyası, Köprülü Kütüphânesi Yazmalar Kataloğu (üç cilt)... gibi daha ziyâde Türk - İslâm dünyasını medeniyet eserleri ile ilgili bibliyografya neşirleriyle mühim yayınlarda bulunan IRCICA'nın bu son katalog nşri de fydalı bir hizmet olmuştur.



TÂRİH BİZDE YAŞIYOR!..

Sait BAŞER

Tabii öze ne kadar yakın ve hangi şuurla yaşıyor, bu nokta tartışılabilir. Fakat yaşadığımız hayâta biraz dikkatle bakar ve neyi neden ve nasıl yaptığımızı, sözü nasıl kullandığımızı iyice araştırırsak göreceğimiz şey, târihin bizde yaşamakta olduğudur. Hattâ istikbâli tâyin ettiğidir.

Ne demek?

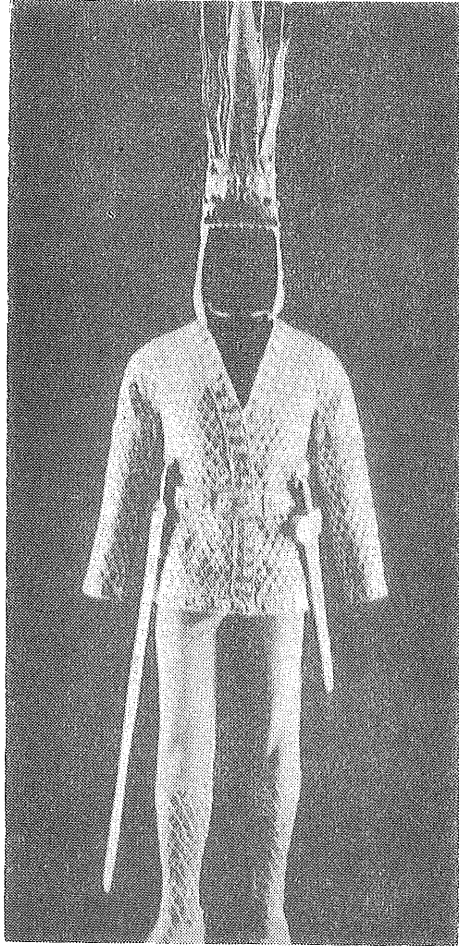
Köktürkler zamânında Türk İli'ni ziyâret eden Bizanslı seyyah **Menandros** ve Uygurları tetkik eden **Rubruque**, 1. derecede târihî kaynak eser sayılan notlarında, attan inmiş bir Türk'ün —at üstünde geçmiş bir ömür sebebiyle— fevkalâde paytak ve ürkek yürüdüğünü, tabanlarının pek nâzik olduğunu kaydederler.

Bu sebepten Türklerin yürümesini bilmediği, yamuk bastığı iddiâ edilir. Gerçekten de ekseriyetle sağ ve sol dışa doğru basar ve ayakkabılarımızı önce bu yanlardan yıpratırız. Hattâ Batı standartlarına göre —her işimizde olduğu gibi!— imal ettiğimiz ve topuk arkalarından aşınma yeri bırakılmış spor pa-buçlarımız bile aynı şekilde eskir gider.

Bugün fizikî bir husus olan bacak yamukluğu irsen devam ediyor. Daha bunun gibi birçok özelliğimiz vardır. Jestlerimiz, mimiklerimiz, hattâ hayret ve sevinç edâlarımız, nidâlarımız bile geçmişin bizde devam eden yönleridir.

Herhangi bir hâdise veya bizi seçim yapmak zorunda bırakan durumlar karşısında davranış biçimimizi tâyin eden ter-

cihlerimizi de edindiğimiz tecrübeler, bilgiler ve târihten gelen ikazlarla şekillendiririz. Bu hal hem fert hem de millet olarak böyledir.



ALTIN ELBİSELİ ADAM

M. Ö. 5. yüzyıldan kalma bir Türk eseri. Bu geçmiş zaman bergüzârı, kendisini meydana getiren medeniyet hakkında kâfi bir işaret değil mi?

Dil vak'ası ise başlı başına ele alınacak değerdedir. Çünkü bünyesinde bütün bir kültürü taşımaktadır. **Dildeki mantık yeni nesilleri Türk yapan başlıca unsurdur.** Üstelik «lisan» dediğimiz büyük mimârî bizim eserimiz değildir; biz kendimizi onun içinde bulmuşuzdur. Kelimelerin iç yapısı, cümlelerin teşkil mantığı, hiç öğretilmese de sâde vatandaş ağzında eklerin kendi vazife sâhalarını şaşırmayışları, bu tabii - milli mantığın o ferde mal olması ve o fert ile hayâtiyetini sürdürmesinden ibâret bir durumdur.

Bundan 917 sene önce yazılmış olan **Divan-ı Lûgati't-Türk'** de ata sözü diye nakledilen : «**Dereyi görmeden edük çıkarma**» sözünü biz hâlâ kullanıyorsak —o gün de ata sözü diye nakle dildiğine göre— bu, en az iki bin yıllık târihin bizden konuşmasıdır.

Farazâ «**düşünmek**» kelimesini düş-mek kökünden dönüşlü yapmış mecaz plânında kendimize tatbik ederek : **Bir insanın kendi içine, özüne düşmesi, kendisiyle bilîş tutması** gibi bir mânâda kullanmışızdır.

Yâni bugünümüz bir bakıma târihin üst üste yığılmış mahsûllerinin bir ifâdesidir. Biyolojik, fiziki, maddî ve mânevi yönlerimizle böyle bir büyük akıştan geldiğimize ve bilsek de bilmesek de o akıntı içinde seyrettiğimize göre, bize düşen bu zengin mirâsın iç **mantığını** kavramaktır.

Nasıl?

Bilindiği gibi Paleontoloji adlı bir ilim sâhası vardır. Yer yüzünde eski çağlarda yaşamış varlıkların fosilleriyle uğraşır. Bir eski zaman mahlûkuna âit bulduğu bir kaç parça kemikten, o yaratığın bütün vücûdunu ortaya çıkarır. Bu başarısında günümüzün teknik imkânları kadar, hattâ ondan fazla meselesini pek çok yönden değerlendiren ilim metodlarının rolü vardır.

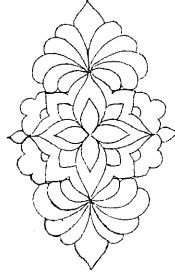
Rahmetli târihçi - hoca Prof. Dr. İbrâhim Kafesoğlu : «**Kaynağın posasını çıkarmak**» diye bir tâbir kullanırdı. Bu, ele geçen vesikayı mânâlı bulunacak her zâviyeden ve yeniden değerlendirmeye tâbi tutmak usûlünü getiren bir işâretti.

Orhun kitâbelerimizde Bilge Kağan'ın : «**Öd Tengri yaşar**» (zamânı Tanrı yaşar) sözü, bu görüşün güzel bir örneği sayılsa yeridir. Pek de işlenmemiş, dikkat çekmemiş bir sözdür. Fakat

bir çırpıda ne kadar engin bir felsefeyi anlatıveriyor!.. Zaman anlayışına dâir fikir verdiği gibi, Tanrı inancı hakkında, O'nun hem Bâkî hem Kadîm, hem Mebde hem Mead ve hem de Hayat ismine işâret ediyor.

Üstelik pek lâtif bir vahdet inancını da Türk hakânının dilinden millete duyuruyor.

Hâlâ...



Denizde bütün yük taşıma işlerinde biz varız.



Karışık—Dökme/Cevher
Ham petrol ve ürünleri
Konteyner RO/RO Taşımacılığı...



D.B. DENİZ NAKLİYATI T.A.Ş.

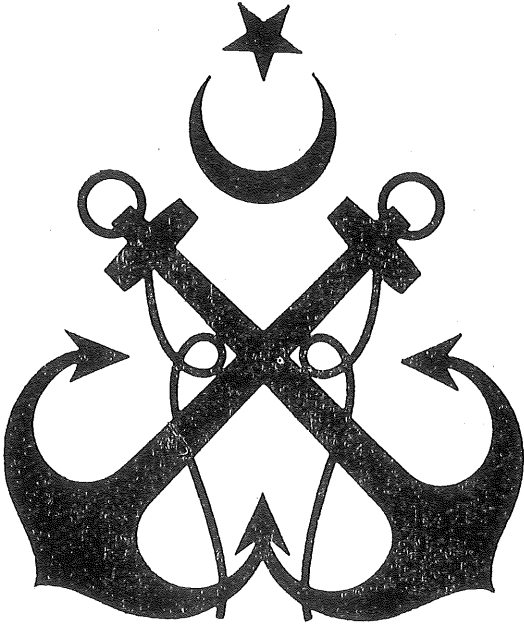
D.B. Turkish Cargo Lines

Meclisi Mebusan Cad. 93 — 97 Fındıklı—İstanbul—Turkey
Tel: 145 21 20-29 Telex: 24 125 dcar tr.
Telgraf/cable dbcargo: İstanbul

DENİZBANK

DENİZCİLİK BANKASI T.A.Ş.

*DENİZ TİCARET FİLOMUZUN
SON YILLARDA GÖSTERMİŞ OLDUĞU
HIZLI GELİŞMEYE SAĞLADIĞI
ÇOK BÜYÜK DESTEK YANINDA,
HER TÜRLÜ BANKACILIK
HİZMETİNİ DE VEREN
BANKADIR...*



DENİZCİLİK BANKASI T.A.Ş.

KUBBEALTI NEŞRİYÂTI

Büyük edib ve mütefekkir Nihad Sâmi BANARLI'nın makalelerini kitaplaştırdı. Bunlar :

- 1 — Türkçenin Sırları 1200 TL.
 - 2 — Şiir ve Edebiyat Sohbetleri I 1200 TL.
 - 3 — Şiir ve Edebiyat Sohbetleri II 1200 TL.
 - 4 — Târih ve Tasavvuf Sohbetleri 1200 TL.
 - 5 — Bir Dağdan Bir Dağa
 Nihad Sâmi Banarlı'nın Kaleminden
 Yahyâ Kemal 1500 TL.
 - 6 — Kültür Köprüsü
 Süleyman Çelebi'den Mehmed Âkif'e 1500 TL.
 - 7 — Kitaplar ve Portreler
 Mehmed Âkif'den Günümüze 1700 TL.
 - 8 — Devlet ve Devlet Terbiyesi 1500 TL.
 - 9 — İstanbul'a Dâir 1200 TL.
 - 10 — İman ve Yaşama Üslûbu 1500 TL.
- adlı eserlerdir. Ödemeli olarak gönderilir. Toplu siparişlerde % 20 tenzilat yapılır.

İsteme Adresi: Kubbealtı Neşriyat
Yeniçeriler Cad. Nu. 43, Çarşıkapı - İST.
Tel: 522 95 17